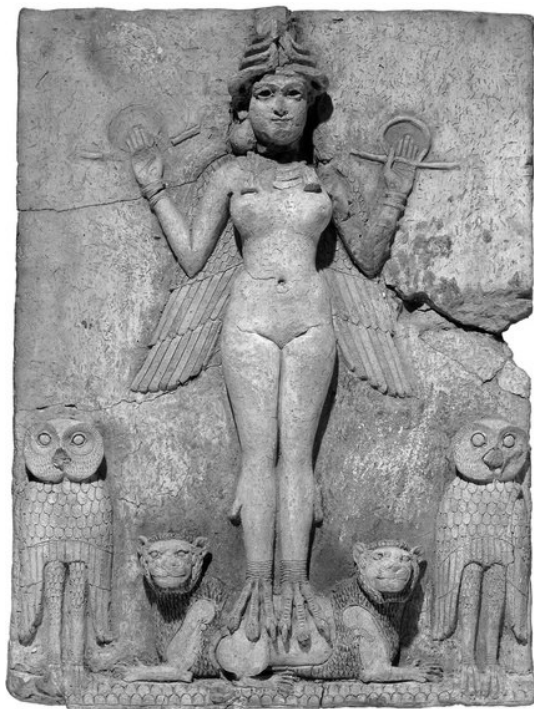

Kovács Sándor Dr.

GÁN.MUŠ

A KÍGYÓ KERTJE AVAGY A SÖTÉTSÉG

A „FEKETE DÉMON”

„аз ѓ... олы шѣорныѹ некѹнк...”
(Fjodor Ivanovics Tynlcsev)

A bibliai Sineár (Šineár) földjén egykor istenként tisztelt és félt „Fekete Démon” alakja a szubir-szubar kozmogóniával együtt majdnem teljesen elenyészett a viharos történelmi idők sodrában. Az *Imperium Subiricum*¹ megszűnését követő évezredekben át ugyanis jobbára csak egyre halványuló nyomai maradtak fenn egyes népek emlékezetében: szokásaikban, hagyományaikban, meséikben, fogalmaikban, mitológiai képzeteikben, illetve ezek objektívált formáiban.² Amikor pedig a tudományos felfedezők, illetve kutatók fáradozásai révén mind nagyobb számban kerültek napvilágra e magasan fejlett civilizáció és kultúra legkülönfélébb emlékei – köztük az istennevek „lajstromai” vagy az istenek cselekedeteit megörökítő „eposzok”³ –, a szubir-szubar kozmogónia „szentélyét” alkotó panteon tudományos szintű, szisztematikus, komplex elméleti rekonstrukciója sajnálatos módon elmaradt, így a „Fekete Démon” is voltaképp „elfelejtődött” visszakérülni az istenek sorában őt megillető helyre.

Holott virtuális lénye – legmélyebb értelme szerint – az egyetemes és absztrakt gondolkodás viszonylag magas fokán, Mezopotámiában kialakult ún. „protoscientifikus világkép” *antecedens* feminin princípiumát képezte, melynek ellentételezésére épült a végső soron spekulatív jellegű⁴ szubir-szubar kozmo- és teogóniai tan.

E deifikált *anterioritas* visszaállítása a korábbi „intakt” állapotába (*in integrum restitutio*) napjainkban szinte lehetetlen vállalkozás, legkivált az alábbi okok folytán: (1) a „Fekete Démon” szimbóluma, mint minden szimbolikus kép, úgy fed fel bizonyos eszmei tartalmat, hogy egyúttal elrejt; (2) a szubir-szubar kozmogónia egy része – különösen a világ kezdetére és eredetére vonatkozó koncepció – titkos tudománynak⁵ számított a maga korában is, ezért a „Fekete Démon”-ról számos információ sohasem került közlésre a beavatottak (adeptusok) részéről; (3) e kozmogónia jó néhány fragmentuma és vonatkozása idővel végleg elveszett, illetve kihullott az emberiség emlékezetéből; (4) a szubir-szubar kultúra kutatóinak jelentős része eddig viszonylag kevés figyelmet szentelt a „kozmo- és teogóniai kezdet” vizsgálatának, pedig előttük *ex professo* ismeretes, hogy a legtöbb kozmogóniai értékrend csúcán – vagyis a „szakralitás maximumán” (V. Ny. Toporov) – éppen az a legfontosabb pont (*res maximi momenti*), ahol a „kezdet” utáni „eredet” mint olyan (ap)percipiálható⁶; (5) a „Fekete Démon” – a szubárok általunk mind jobban megértett felfogása szerint – a „világ létrejöttének kezdetén” nélkülözhetetlen szerepkört töltött be, minthogy maga volt a „kezdet” (BAD), de a további „világeseményekben” nem vagy alig játszott érdemleges szerepet (*dea otiosa*); (6) a „Fekete Démon” sötét lénye a szuburok, szubirok, szubarok, illetve szubárok többsége szemében bizonyára félelmet keltett, mert úgy vélhették, számukra potenciális veszélyt hordoz, ezért valódi nevét rendre eltitkolták, képi ábrázolását legtöbbször kerülték, inert magánakvalóságát pedig hallgatással övezték; (7) e démoni lényben *in abstracto* kifejeződött prokategória (NÍG.NAM=abszolút semmi) a doxikus szintű köznapi tudattal rendelkezők számára elképesztő, sőt ijesztő módon meg- és felfoghatatlan, ugyanakkor a halálnál is rosszabb „teljes megsemmisülés” (*pernicies*) rémisztő lehetőségét asszociáló önellentmondás⁷ (*antinomia*) volt, ezért a „Fekete Démon”-nak – mint „veszedelmes (szellem)lény-

nek” (*daemon perniciosus*) – a panteonban való megjelenését jobbra mellőzték. Mindezek ellenére sem mondhatunk le arról, hogy a ránk hagyományozott, illetve újonnan elének táruló ismeretanyag birtokában, a belőlük levonható apodiktikus (vagy alkalmasint hipotetikus) érvényű következtetések révén megkíséreljük a több ezer éves „Fekete Démon” mára már elhomályosult, ám a feledés homályából e mű lapjain „visszatáncoltatott” alakjának – s vele együtt a természeti-társadalmi-gondolati háttérének, valamint virtuális vetületének – korrekt bemutatását, a lehetőségek nyújtotta keretek között.

A „Fekete Démon” a szubárok felfogása szerint isteni lény volt, ezt bizonyítja – egyebek közt – az „isten” (DINGIR) determinatívumával (határozójegegyével) jelölt, ún. „sumerogrammal” írott neve: a ^{dingir} DÌM.ME.GÍG. A név etimológiája ugyancsak „beszédessé”: a DÌM szó eredeti jelentése „kaloda”/”kötőfék” vagy egyszerűen csak „korlát”/”kötés”, s ez utóbbi a török, finnugor és indoeurópai népeknél a varázslás általános módja volt. (Az oszmán-török vagy csagatáj *bağ* = bog, kötés, rontás, illetve *büyü* = bűvölés, varázs és *büyüle* = lenyűgöz, (el)bájol szavak jelentésköre rokonítható a magyar *bog*, illetve *bűbájlás*, *varázslat* szavakéval.⁸ Cf. a finn *tekeminen* = kötés, kapcsolat, illetve *taika* = varázslás, bűvölés; továbbá az ógörög *catadesmos* = kötél, megbűvölés, valamint a latin *ligatura* = megkötés, megbabonázás, rontás *etc.* példáit. A nyelvtörténetileg ide sorolható legfontosabb magyar szavak közé tartoznak a „*bwbay*”=bűbáj; „*bwbajos*”=bűbájós (ember), mágus; „*bweous baios*”=bűvös-bájós; „*bweles*”=bűvölés kifejezések.) A DÌM.ME (cf. óakkád *Lamastu*, hurrita *Damma*, trák *Darzales* vagy ógörög *Lamia*) szóösszetétel (*propr.* ME = szellem, értelem, beszéd, törvény, elhatározás *etc.* cf. latin *mens*) pedig „varázsszellem”/”varázslatos szellem”/ „megkötözött szellem”, avagy elvonatkoztatva egyfajta meg- és kiismerhetetlen – s éppezért „félelmetes istennek” minősülő – „Démon” (^{dingir} DÌM.ME) jelentéssel bír. A DÌM.ME.GÍG többszörös szóösszetétel (v. GÍG=fekete(ség), sötét-kék(ség), éj cf. az (ó)török *gök/gökçe* vagy az (ó)magyar *kök/kék* szavakkal) ekképp elsődlegesen a „Fekete Démon” jelentést hordozza, mely számkra egyszersmind az emberi lét, megismerés és logika korlátjára, illetve határára is utal.⁹

E sajátos elnevezés azonban nem az eredeti (*eteonyma*), hanem az istennő fő jellemvonásáról nyert szimbolikus nevet (*phrenonyma*) reprezentálta, melynek asszociációja kognitíve felidézte a „félelmet keltő” éji sötétséget. Nem véletlenül, hiszen a „Fekete Démon” valójában az „Éj Démona” – pontosabban az éj perszonalifikációja – volt, amit a GÍG szó poliszémiája tett lehetővé, minthogy egyszerre

fejezi ki a „feketeség”, valamint az „éj” fogalmát, biztosítva ezzel a mitopoetikus jelentésátvitelt közöttük. Ugyancsak erre enged következtetni az e fogalomkörhöz tartozó szavak óakkád megfelelőinek (v. ^{dingir} DÌM.ME.GÍG = ^{ilu} Lilítu ~ „Fekete Démon”; LÍL.LÁ = lilû ~ leigázó/megkötözött/lenyűgözött szellem; SIG = lîlâti ~ est(e) *etc.*) fonetikai hasonlósága. Ugyanezt az összefüggést mutatják – későbbi nyelvi fejleményként – a poliszemantikus *terminus technicus* óhéber analogonjai is. (v. Lîlît = „Éji Kísértet”; lèyl/lâyil/lâyla = éj *etc.*) A júdeai démonológiában Lîlît nőnemű „Gonosz Szellem”-ként – a kabbalisztikus tanokban pedig a démonok anyjaként – aposztrofálódott, akinek nevét a héber népetimológia a lèyl (éj(szaka)), illetve a leylôt (éj(szaka) *transl.* szerencsétlenség) szavakkal hozta kapcsolatba.¹⁰

A „Fekete Démon” feminin alakját szemlélteti az i.e. II. évezredben Mezopotámiában készült terrakotta domborművön található archaikus ábrázolás¹¹ is, mely a szakrális hagyományt követve, isteni voltra utaló ún. „korszakráción szarvakkal” jeleníti meg az istennőt, méghozzá négy pár – egymás fölött sorakozó – szarv(koronával), ami csak a legnagyobb istenek (e.g. ^{dingir} EN.KI, ^{dingir} BA.Ú, ^{dingir} NIN.GAL, ^{dingir} EN.ZU, ^{dingir} UTU *etc.*) attribútuma. A frontális ábrázolás, melyet a londoni British Museum gyűjteményében fellelhető domborművön (az ún. Burney-reliefen) markánsan megnyilvánuló tengelyes szimmetria jellemez, kerekarcú avagy bagolyarcú (*glucôps*), széttárt kezeiben „hurkos mérőzsinórokként” kígyókat – a sötétség jelképeit¹² – tartó (*ophiuchus*) meztelen istennőt tár elének, aki egyszersmind mixantropikus lény, mivel hosszú szárnyai vannak, az alsó végtagjai pedig madárlábakban végződnek. Merev pózban, merev tekintettel – furcsamód oroszlán, hiéna és/vagy sakál (UR.BI.KÚ cf. latin *Lamia*) külső jegyeivel megjelenített, párt alkotó és egymással átellenben fekvő – keverék-lények hátán áll, akik – mint tudvalevő – javarészt éjszakai életmódot folytatnak. Mellette kétoldalt, hozzá hasonló testtartásban, az ornitomorf klasszifikátorai – természetes baglyok – gubbasztanak, ami szintén az istennő éji jellegére utal. A „bagoly” (^{musen} NINNÁ) a szubar mitológiai hagyományban¹³ elsősorban a Hold (HÚD) és az éji sötétség (GÍG) szimbóluma volt, mely a „főnix” ellenpárjaként a „halálmadár” (^{musen} ULIL cf. latin *ulula*=kuvik) szerepkörét is betöltötte.¹⁴ E puha szárnyú, nesztelenül suhanó, démoni lényt mindig is a sötétséggel, a szellemekkel és a természetfölötti világgal hozták kapcsolatba.¹⁵ Figyelemkeltő, hogy az óhéber nyelvben a „Gonosz Szellem” (Lîlît) és a bagoly (lîlît) neve teljesen megegyezik, bizonyítván az általuk jelölt fogalmak szoros összetartozását. Ezt tanúsítja az ógörög *Nyctimenê* (Éjszaka élő) mitológiai személye is, akit Athéné istennő bagollyá változtatott, vagy a latin *Nox* (Éj) és *noctua* (bagoly),

valamint Striga (éji boszorka) és strix (bagoly) szavak rokonhangzása, illetve közös eredete.¹⁶ A kuvik a magyar babonás hit szerint is a „halál madara”.

A jelentős részben „Ókori Keletről” származó ógörög mitológiai hagyományban¹⁷ a feketeszárnyú (melanopteryx), örök Éj (Nyx) lakhelye a Föld legmélyebb, legsötétebb és legrémissztöbb alvilági Hasadékában (Tartaros), annak is a legalján volt, éppúgy mint az őt szimbolikusan helyettesítő bagolynak (glaux) a fa üregében (glaphy), illetve hasadékában (coeloma). (A régi magyar nyelvben bodon vagy bödön a neve az odvas vagy kivájt fatörzsnek.) De minthogy a Tartaros szóalak végső soron a szubir DAR.DAR, (Labat 114 DAR=madár) illetve szubar TÁR.TÁR (Nagy Hasadék) kifejezésekre vezethető vissza – ugyanis e fogalmat kifejező *autochton* ógörög szó az Achania –, ennél fogva valószínűsíthető, hogy a „Nyx–Tartaros” dublett voltaképp a „GÍG–TÁR.TÁR” alakpár későbbi leszármazottja. E TÁR.TÁR földrajzi helye feltehetően nem más, mint a kelet-afrikai Nagy Hasadékvölgy (*Great Rift-Valley*)¹⁸ lehetett. E tektonikai törésvonal 4500 kilométer hosszan, észak-déli irányban keresztülszeli a kontinenst, mely elrekesztette egymástól a nyugati, illetve keleti flórát és faunát, így az északról ide érkező emberekben a „világ vége” képzetét kelthette. Tudvalevő, hogy a szubirok jól ismerték Kelet-Afrikát: „Számos pecséthengeren tűnnek fel olyan állatok (mint például a zebra vagy a strucc), és olyan ábrázolások – hangsúlyozta Z. Sitchin – ... amelyek egyértelműen tanúsítják az «afrikai kapcsolat» meglétét.”¹⁹ A mezopotámiaiak jellegzetes meredek orrú és farú hajóinak képét megtalálták „azokon a sziklarajzokon is – utalt rá Varga Domokos –, amelyeket a Felső-Egyiptom és a Vörös-tenger között nyíló száraz völgyben, a Vádi Hammamatban találtak.”¹⁹ Ugyanis a „magasan tornyosuló vizeken” (Perzsából, Arab-tenger) túl, a hazai földből, „délnyugati irányban” hajózva, Kelet-Afrika területén felfedezték a szubir „expedíciók” A.RA.LI (=É.^{kur}ŰŠ ~ Halál Földjének (Országának) Háza) hosszanti tengelyét, mely szemükben az általuk ismert világ legvégső határa (v. E = (árok)part, illetve BAR=part, szél, szegély, oldal cf. az ebből származó ómagyar part, paré vagy az ógörög peras=határ; perâ, peraea = határon túli föld kifejezéseket), azaz a Föld „alapzatán” fekvő, „félelmetesen mély” határárok (^{ki}SUR), a természet által képzett nagy hasadékvölgy lehetett. „Nincs kizárva – érzett rá korábban Sípos Erzsébet –, hogy Afrikának ez a ... területe volt a titokzatos Arali...”¹⁸ Ugyancsak figyelmet érdemel az alvilági „Nagy Hasadék” (TÁR.TÁR) és a partján álló fűzfa (^{gis}HA.LU.ÚB) akkád nyelven való rokonhangzása (huppu - haluppu), ami – *mutatis mutandis* – részben kimutatható az ógörög nyelvben is (lygaeos = fekete, sötét (e.g. Tartaros);

lygos=fűzfa). Mindez azt valószínűsíti, hogy a „Nagy Hasadék”-ot jelző szimbólum a szubir-szubar kultúrából számos szüzsét átvevő óakkád vagy ógörög mitológiákban sem akármilyen fa, hanem a partján tenyésző fűzfa, illetve annak hasadéka (DAR/TÁR) volt.²⁰ Mert e fa közelében mindig víznek kellett lennie. A nagyrészt sémi változatban ránk maradt Gilgames (BÍL.GA.MES) „eposz”²¹ is megemlékezik az Eufrátesz partján álló halub-fáról (^{gis}HA.LU.ÚB), melynek „gyökereinél” egy kígyó (MUŠ) lakott, „ágai” között az Anzu(d) madár (^{musen}IM.DUGUD), „törzsében” pedig Lila (^{dingir}DÌM.ME.GÍG), a szűz „Fekete Démon”. A „félelmetes szörnyeket” végül Gilgames ölte meg, illetve üzte el, s jutalmul Innin istennő (^{dingir}INNANA) neki ajándékozta a fűzfát. Lila, az „Éj Démona” mellett nem véletlenül említődik Anzu(d), a „Viharos szél” madara (^{musen}IM. DUGUD), aki eredetileg a szubir Holdisten – a „Böcs Úr” (^{dingir}EN.ZU) – ornitomorf klasszifikátorának szerepkörét töltötte be. Ugyanis a „Fekete Démon” (^{dingir}DÌM.ME.GÍG) jelképe mögött rejlő „Éji Sötétség” (GÍG) voltaképp a Hold (HÚD) – még pontosabban a Hold sötét fázisának (KU₁₀.KU₁₀) – epifániája volt, éppúgy mint a „Nagy Hasadék” (DAR.DAR/TÁR.TÁR) a teremtés előtti „nemlét” ősállapotának, a „Tátongó Nyílás”-nak (^{ki}IN.DAR/^{ki}IN.TÁR), mely a későbbi ógörög mitológiában megjelenő káoszkonceptió előzménye, illetve előképe lett.

Mindezek után megállapítható, hogy a (1) „Hold Sötét Fázisa” (KU₁₀.KU₁₀) → (2) „Éji Sötétség” (GÍG) → (3) „Fekete Démon” (^{dingir}DÌM.ME.GÍG) → (4) „Bagoly” (^{musen}NINNÁ) szimbólumlánc a „kijelölt lakhelyül” szolgáló (1) „Tátongó Nyílás” (^{ki}IN.TÁR) → (2) „Nagy Hasadék” (TÁR.TÁR) → (3) „Fűzfa” (^{gis}HA.LU.ÚB) → (4) „(Fűzfa)Odú” (TÁR) szimbólumfűzér parallele – mondhatnók egyfajta „bijektív” leképzése – lehetett, s mindkét asszociációs sor legfőbb reprezentánsának az isteni rangú „Fekete Démon” alakja tekinthető.

A „Halál (*transl.* Megsemmisülés) Földjének (Országának) Háza” (É.^{kur}ŰŠ) sötétjében trónoló, a „tisza (*transl.* abszolút) semmi” absztrakt prokategorizációját konkrét, „tisza (szűzi) nőiséggel” hiposztázáló „Fekete Démon” vagy más néven „Tiszta (Szűz) Démon” (^{ki}SIKIL.LÍL.LÁ.EN.NA) teremtést megelőző legfontosabb szerepének szubar értelmezése a modern terminológia segítségével hívásával abban a kettős posztulátumban foglalható össze, hogy – *in theoria* – az egyetemesség mint olyan primordiális aspektusát képező „tisza (*transl.* abszolút) lét” az ő kizárása révén tételezhesse önfelelműlőan (még hozzá a „legnagyobb hatványon”²²) önmagát (*fiat maximus transensus sui ipsius*), mely külön-

böző létfokok végső, közös eredőjéül szolgálhat; továbbá – *in praxi* – a „tisza lét”-et szimbolizáló „tisza fény” az ő sötét háttérének köszönhetően még a sajátjánál is élesebb fényvel (voltaképp a „legtündöklőbb fényvel”) ragyoghasson (*luceat lux splendidissima*) és lehessen a legcsodásabb, teremtő fény.²³ Ennek értelmében nem a semmiből (*ex nihilo*) jött létre a világ, hanem éppen annak ellenében (*e contrario nihili*). Ugyanakkor a „Fekete Démon” zootropomorf alakja a hétköznapiok során a legkülönfélébb okokból történő félelemkeltésnek, illetve ijesztgetésnek is helyt adhatott, melyek közül a legnagyobb súlya valószínűleg a végső, tökéletes és teljes megsemmisülés (ÚŠ) rettenetének volt. Ezért is lett a „Fekete Démon”-t képileg jelölő *signum* az ökör(fej), minthogy Mezopotámiában – akárcsak az évezredekkel későbbi ókori Görögországban vagy Perzsiában – az ökör számított *per excellentiam* az áldozati állat jelképeként, aki eleve levágásra, megsütésre, halálra szánt jószág volt. (Az ógörögöknél közismert fogalom és rituális gyakorlat a *hecatombê*, a száz ökör áldozat, az óperzsáknál pedig a *chiliombê*, az ezer ökör áldozat.) S mivelhogy leölése után az ökör minden része felhasználásra került, így „joggal” lehetett a teljes megsemmisülés zoomorf ekvivalense. E *signum* (GUD/UKÚR) kerül majd a szubir-szubar panteon elejére, később pedig a legkülönfélébb (sínai, főniciai, óhéber, ógörög, latin *etc.*) ábécék kezdetére.

Más népek, akik a történelem során valamilyen – közvetlen vagy (többszörösen) áttételes – módon kapcsolatba kerültek a szubir-szubar kultúrával, a „Fekete Démon” szimbolikus alakjának (proto)filozófiai üzenetéből alig értettek meg valamit is. Ők elsősorban és leginkább csak afféle „boszorkánynak” tekintették őt, s csupán „ijesztőszellem” voltában láttak „hasznosítható” értelmet.

Az óegyiptomiaknál és a magyaroknál egyaránt fennmaradt a KU₁₀.KU₁₀ *terminus* „Kuk(u)” (Kkw) és „Kauket” (K3wk.t), illetve „Kóku” bácsi és „Kóku” néni – vagy egyszerűen csak a „Kóku(s)” vagy „Kókó(s)” – formában, melyek (proto)filozófiai tartalma a kereszténység felvételét követően szinte teljesen „kihullott” a magyarok emlékezetéből. Mára már legfeljebb Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egyes faluhelyein ijesztgetik az este nyugovóra térni nem akaró gyermekeket azzal, hogy „Elvisz Kóku néni!”²⁴ Az óegyiptomiaknál is egyedül a „Nyolcak” (Hemen(u)/Hermupolisz) városában tartoztak a nyolc (hmnw) legősibb isten körébe, akik – mint B. Watterson írta – „a világ teremtése előtti óskáosz jellemző tulajdonságait személyesítették meg.”²⁵ A hemenui (hermupoliszi) ogdoádban Kuk női megfelelőjével, Kaukettel együtt a kezdet (p3t) isteneiként az össötéttséget szimbolizálták, melyet –

utalt rá E. Hornung – „a rendezett világ határáként értették”. E felfogás szerint mindenki, aki „a rend megvont határait túllépi, véglegesen eltávolítja magát a létből”. Ugyanis a „nemlét” teljesen más jelentést takar, mint a „nem létező”. Az óegyiptomiak – a szubárokhoz hasonlóan – „a teremtés elé kifejezetten egy egységet helyeztek”: a „nemlét”-et, melyet a lét legtávolabbi horizontján levő végső határként értelmeztek. Számukra „a halál csak átmenetileg kérdőjelezheti vagy szüntetheti meg az élő léte”, a „nemlét” viszont „az abszolút és végleges semmisséget jelenti”.²⁶

A mezopotámiai sémi démonológia a „Fekete Démon”-nak – eltérő név- és alakváltozatait, valamint jelentésárnyalatait (LÍL.LÁ = Lilû; ^{dingir} DÌM.ME.GÍG = Lilítu; ^{ki}SIKIL.LÍL.LÁ.EN.NA = Ardat Lilí *etc.*) egybefoglalva – szinte csak nőnemű gonosz szellemként (*succuba*), éjjeli boszorkaként (*striga*) vagy gyermekek vérét szívó bagolyként (*strix*) tartotta fenn az emlékét. A „megrontó boszorkány” archetipikus alapja az asszír női démon Lilítu, illetve az óhéber hagyomány Lílít-je volt. Ez utóbbi előbb Ádám első („szennyből alkotott”) felesége lett, majd a közöttük eredetileg fennálló egyenlőség megszüntetésének „maszkulin kísérlete” miatt elhagyta „élete párját” és elmenekült az éjszakába. Azóta szőrös-szárnyas, alakváltoztató, halhatatlan succubaként férfiakat tesz erőszakkal magáévá, csecsemőket gyilkol meg, megissza az újszülöttek vérét és kiszívja a velőt a csontjaikból. Ézsaiás szerint Lílít egy éjjeli boszorka (Ézs. 34, 14-15); Jób könyvében pedig különböző néven hol „borzalomnak”, hol egyszerűen csak „annak” említik. (Jób 4, 13-16; 10, 22; 18, 14) A több (eltérő) forrásból származó óhéber teremtéstörténet ugyanakkor csak említés szintjén, futólag emlékezik meg arról, hogy kezdetben kietlen és pusztá (tôhû wa bôhû) volt minden, és sötétség (hôšeh) „vala” a mélység (tehôm) felett. (IMóz 1, 2) A sötétség eredetét e teremtéstörténet nem tárja fel, az i.e. 8. század végi Jeruzsálem vezető rétegéből származó Ézsaiás (Ézsaiás, Izajás) próféta is csupán a sötétség létrejöttének mikéntjéről tudósít, az Úr (Adônây) szavait idézve: „... a világosságot alkotom és a sötétséget teremtem...”. (Ézs. 45, 7) A bibliai elbeszélések ugyanis az Isten (YHWH) teremtő művét illetően csak kivételes esetekben utalnak arra, hogy *miből* („*causa originalis*”) történt a teremtés (e.g. Éva teremtése esetében), helyette inkább annak adnak hangot, hogy *mi szerint* („*causa formalis*”), *mi okból* („*causa movens*”), *mi által* („*causa efficiens*”) ment végbe, és azt értelmezik, hogy *mi célból* („*causa finalis*”) következett be. A teremtés „*ex nihilo*” volta – az etiológiai vizsgálódást többnyire mellőző Bibliában – nem nyer *explicit* kifejezést, de a kontextus alapján gyanítható, hogy az i.e. 7-4. századi jeruzsálemi (zsoltár)költők szerint a sötétség

teremtése is (hasonlóan az egekhez, valamint a Nap-hoz, a Holdhoz és a csillagokhoz *etc.*) az „Úr szavára” történt. (Zsolt. 33, 6; 136, 5-9) Megjegyzendő, hogy az óhéber nyelv – az akkádhhoz hasonlóan – ismerte a sötétség másik fogalmát (salmôn) is (*cf.* akkád salmu), melyre már a halál árnyéka (salmawet) vetült. Ez jelenik meg – többek között – Jeremiás siralmaiban.

Az ógörög mitológia is számos szüzetikai sémát „vett át” Mezopotámiából. Kezdetben volt az Éj, a fekete szárnyú madár... – vallották (végső soron szubar kulturális örökségből merítve) a dalnok Orfeusz hívei és tisztelői, az orfikusok.²⁷ A világteremtést (cosmopoeia) megelőző őskezdet (prôtonomia) istennője, az Éj (Nyx) Homérosz szemében is hatalmasabb volt az isteneknél és halandóknál, akinek ijesztő volta még Zeust is szent félelemmel töltötte el.²⁸ Hésziodosz szerint (*interpretatio graeca!*) bár „senkit sem ölelt nyoszolyáján” (*semper virgo*), mégis az ő sötét lényének gyermekei voltak a Sorsistennők – vagy ahogy Orfeusz gyönyörű énekében emlékezik róluk – a „fehérsötétű Moirák”²⁹ Az Éj ott él – hirdette az aszkrai „pásztor költő” – ahol „a sötét földnek meg a földmély Tartarosának... a határa”.³⁰ A Földhasadék (Tartaros) – szubaroktól „átvett” (*cf.* TÁR.TÁR) – képze az ógörög mitológiában is szorosan összefüggött a Sötétség (Erebos) – sémi népektől „kölcsonzött” (*cf.* óakkád ereb (šamši) = (nap)nyugta; óhéber ʿereb = est(e), besötétedés, illetve arab ġarb = nyugat, ġurūb = (nap)nyugta, ġirbīb = nagyon sötét *etc.*) – fogalmával. Tartarosz ugyanis nem más, mint az örök sötétségbe borított, feneketlen mélység – voltaképp a világ „legszeleső széle” a földfelszín alatt –, ahonnan nincs menekvés. Hésziodosz megfogalmazásában: „mély gödör, oly mély, hogy nyílásától fenekéig az sem jut, ki egész esztendőt szánna az útra... A sötét Éj borzalmas palotája áll ott...”³¹ Valahol persze neki is laknia kellett, hisz az ógörögök és a rómaiak Nyx/Nox istennőnek sem templomokat, sem szobrokat nem emeltek. Sötét ruhás, rendszerint elfátyolozott arcú, rejtelmes nőnek ábrázolták.³²

Hellasz ezenfelül átvette Mezopotámiából a boszorkányképzetet is, némiképp átformálva, Lamia néven. Eszerint ő, Zeusz egykori kedvese, idővel undorító szörnyeteggé, vérszomjas rémmé változott, aki barlanglakó (troglodyta) lévén éjszaka kóborolt, s álmában kiszívta azon fiatalemberek véréit, akikkel együtt hált. Mindamellett az ógörögöknél a „Fekete Démon” szimbóluma nemcsak vulgáris szinten került továbbgondolásra, hanem filozófiai síkon is. Ezáltal jött létre náluk – elsősorban Parmenidész, Melisszosz, Arisztoklész („Platón”) *etc.* munkássága révén – az ún. „abszolút semmi” (űden) prokategorija, majd később – Baszilizész és a „baszilizánusok”

által – az ún. „nem létező isten” (űc on theos) fogalma.

A mezopotámiai kultúrák lunáris mítoszainak kisugárzása a kaukázusi népek körében is érzékelhető, az örmények például – az asszírokhoz hasonlóan – az újholdnak mágikus erőt tulajdonítottak és rontóerőt, mely veszélyezteti az újszülötteket. Az utóbbi, ártalmas erőt megtestesítő tabarán és lez Kaskaftar, illetve rutul Kaskaftar – a korabeli hiedelmek szerint – antropomorf gonosz lény. A kaukázusi boszorkánytörténetekben legtöbbször rűt, nagy mellű öregasszony alakjában jelenik meg, kiálló fogakkal, égő szemekkel, kócos, hosszú hajjal. E barlang- vagy erdőlakó, álnok természetű banya – a babonás nép képzeletében – gyermekeket rabol és éjjel irgalom nélkül felfalja őket.

A mezopotámiai, óhéber, ógörög, óperzsa és őind hagyományokat folytató középkori arabok a „Fekete Démon”-t boszorkánynak (ġūla *cf.* szubir GUL = megsemmisít, pusztít), sivatagi démonnak (ġinnīya), férjét elvesztett asszonynak (ġūla), illetve váratlanul támadó, álnok gyilkosnak (muġtāla) tekintették, aki gonosz szellemként (muġawwila) tevékenykedik a világban. Hitük szerint e női természetű dzsinn (ġanna) nyomában szörnyű gyilkosság (ġīla *cf.* szubir GIL = gyilkolás, pusztítás) vagy halállal végződő álnok tett (iġtiyāl) jár. Csillagászati megfelelőjének – az ókori mezopotámiai asztrológia hagyományai alapján – a β Persei (Ra’su ’l-Ġūl=Boszorkányfej *cf.* Caput Medusae, avagy röviden al-Ġūl=a Boszorkány *cf.* Algol), másképp a Perseus β (kettős)csillagot vélték, melyet az óhéberek valójában a Sátán fejének (Rōš ha-Sātān) gondoltak. Ez az asztromágia tizenöt legfontosabb állócsillagának egyike volt, mely az ókori mágusok felfogása szerint az égbolt legnegatívabb és legbaljóslatúbb csillaga. Az arab filozófusok természetesen megkísérelték „racionális mederbe” terelni és az „ész fennhatósága” alá vonni a középkori arabokban mélyen gyökerező dzsinn-hitet, Tawhídí például arra intett műveiben, hogy az ész (al-ʿaql) arbiter szerepet kell betöltsön az ember és a dzsinn között.³³

A középkorban a „Fekete Démon” többszörösen modifikált alakja lett a démonikus mágia főszereplője, s mint ilyen, Szent Antal megkísértője – a fekete hegyé változott gyönyörű, sátni királynő. (v. M. Schongauer: *Szent Antal megkísértése* című metszetét (1480-1490 körül) vagy H. Bosch: *Szent Antal megkísértése* című festményét (1500 körül), valamint G. Flaubert: *Szent Antal megkísértése* című regényét (1849) *etc.*) Eredetileg tőle származott az alkímista tradíciók „tökéletesen fekete nő” képzele is. A gnoszticizmus – mely legmélyebb gyökereiben nem is annyira óegyiptomi (*q.v.* Ízisz-tábla

/ Bembo-tábla 22 képe avagy Thot ábécé 22 betűje etc.) mint inkább szubár örökséget hordozott – többek közt a Tarokk (Tarot) kártyarendszer (22 tromfot magában foglaló) ún. „EGIR.GAL” (*Arcanum Magnum*) lapjain őrizte meg a „Fekete Démon” emlékét. Méghozzá az első (Bolond-figurás) „nulladik” lapon, melynek héber betűje az Alef (Ökör), titkos neve pedig az „Éter Szelleme”. Az «A»... a Bolondé – írta P. Santarcangeli –, a tarokk legnagyobb titkai közül a «0» számú lapé... Előtte szakadék...³⁴ Ugyanis a Bolondot gyakran ábrázolják – utalt rá J.Struthers –, „egy nagy szikla tetején, ahogy éppen az alatta tátongó ürbe lép.”³⁵ Ami pedig nem más, mint a „férjétől elvált”, illetve „párját vesztett” nő – a „Fekete Démon” (*Vidua Nigra*) –, pontosabban annak khthonikus lakhelye (*Lucuna Nigra*), ahonnan semmiképpen nincs szabadulás. Mert ez maga a „feneketlen szakadék” – állapítja meg Kássa Géza helyesen, a Tarotról írott művében.³⁶ E figurához Struthers meglátása szerint „valaminek a kezdetét... szokták hozzákötni.”³⁷

A reneszánsz idején a „Fekete Démon” a gyönyörű, mágikusan csábító (*pellicatrix*) és bűnös (*peccatrix*) nő alakját öltötte magára, akit a „Bella Donna”, a „Dark Lady” vagy épp a „Femme Fatale” képében örökített tovább az emberi képzelet. W. A. Mozart „A varázsfuvola” című operájában (I. felvonás 1. szín) hallható „Az Éj Királynőjének áriája” (cf. II. felvonás 3, 10. szín), akinek attribútuma a gyilkos tör. (*Nox Sicigera*) Goethe a „Faust” című művébe „beletitkolt” (hineingeheimnist) Lilithet képletesen a Harz-hegység legmagasabb hegyén, a Brocken-en jelenítette meg – a Sátán születésnapját (május 1.) bevezető „Walpurgis-éjen” (Walpurgisnacht) –, és Mefisztó szavaival intett az elkerülésére:

„Ajánlom óvakodj pompás hajától,
mellyel, mint páratlannal kérkedik;
ha egy legényre rátekeredik,
onnét az egyhamar már el se lábol.”³⁸

„De varázslatos szépsége – ami sokak szerint csupán egy maszk – nemcsak Goethét bűvölte el – utalt rá Kolonics István –, hanem sok más, kisebb-nagyobb író, költőt és festőt is megihletett.”³⁹ Vörösmarty Mihály a „Csongor és Tünde” filozófiai mesedramájába rejtette a „kietlen tartományban” élő „gyászos Éj” fátyolos, bús asszonyát, akinek monológja egy egész „teremtéstörténet”:

„Sötét és semmi voltak: én valék,
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj,
És a világot szültem gyermekül.
Mindenható sugárral a világ
Fölkelt ölemből; megrázkódtatá

*A semmiségnek pusztaságait,
S ezer fejekkel...
A Mind, előállt. [...]
Az ember feljő, lelke fényfolyam,
A nagy mindenség benne tükröződik. [...]
A Mind enyész, és végső romjain
A szép világ borongva hamvad el;
És ahol kezdve volt, ott vége lesz:
Sötét és semmi lesznek: én leszek,
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj.”⁴⁰*

A csábos Lilith alakja tűnik fel A. France elbeszélésében és A. Iszahakjan elbeszélő költeményében is. G. Macdonald skót író regényt írt Lilitha címen, Mészáros Gabriella pedig magyar mesét „Az Éjkirálynő”-ről, aki voltaképp „A Fénykirálynő” ellenpólusa. G. Klimt festővásznain jelenítette meg a buja, érzéki „férfigyilkos nő” archetípusát, aki – mint S. Partsch műelemzéseiben kimutatta – „kévvágya révén csábítóvá lesz, azután ugyanez az érzete megint passzivitásba csap át.”⁴¹ Ám mind ez ideig még senki sem tárta fel mind a kilenc (*Algol, Belial, Dimme, Habondia, Lamia, Lilith, Nahama, Striga, ?*) titkos nevét! Márpedig ha erre nem derül fény – tartja az egyszerre ősi és modern „okkult tradíció” –, akkor nem lehet hatalmat szerezni fölötte, nem lehet rábírnai céltalan bolyongásának feladására. Addig voltaképp azt a nőtípust testesíti meg, aki „nyughatatlanságát” rövid életű párkapcsolatokban vezet le. Aki halálosan szép, de akinek szerelme végül is elérhetetlen, hisz „hűvös szívű” és nem képes sokáig megmaradni egyetlen férfi mellett sem. Mert a férfi számára csak a pillanat örömeért kell, és azért, hogy újabb kalandok után kutatva, könnyedén átléphessen rajta – halált vagy tátongó lelki ürt hagyva maga után. Ahogy egy tokaji estén, a Róla írott szonettben – *ad docendum virorum* – megfogalmaztam:

„Láttam révülni arcát: a rettenetést,
melyből hidegen árad a Halál fensége,
míg dús haján az őszéj – a betelt idők vége –,
ében arannyal vetül s különös fényel fest...”

*Szívén rüt acélrács meg dermesztő falak,
de Vágy lobban benne – mi lelked húrjába tép –,
ha feltűnsz, hogy démoni szépséggel nyíljon: csak épp,
a mélyvörös, kívánó, élveteg ajak...*

*Nem érzed – meglassul elannyira vére,
oby buján fon lágy, ölelő karral mellére –,
szédült fejed körül, e bűvös Zár miért is kattant...*

*Akkor, örök némán, a zöld szempár-iker,
búnyt pillái alól, a Távolba siklik el...
és koponyád – mint gyöngye héj – egyszerre elpattan!”*

Lilith személyét felfedezte a modern ezoterika is. Birtalan Eszter meglátása szerint „ellentmondásnak tűnik, *Lilith úgy tesz jót velünk, hogy rosszra ösztönöz minket.* Azáltal segít, hogy előhozza belőlünk a legsötétebb oldalunkat, a legalantasabb motivációinkat... amelyek hosszú távon képtelen élethelyzetekbe sodornak minket. Amikor pedig már nem tudjuk tovább folytatni oly módon az életünket, ahogy addig, akkor jön el a megváltás lehetősége számunkra. Akkor... tudunk újjászületni egy magasabb rendű létezés számára.”⁴²

A „Fekete Démon” érzéki, feminin aspektusának szimbóluma végül átszármazott a mindinkább kommercializálódó modern kor hétköznapijaiba is.

Még hozzá „megkerülhetetlenül”. A „Fekete Démon” nevet a múlt században még a párizsi varieték imádkozott „királynője” viselte – a „La Revue Nègre” tollakba öltözve táncoló fekete csillaga – Joséphine Baker.⁴³ De mára már a Heineken Hungária Sörgyárak Zrt. nagy tömegben gyártott kommersz termékének védjegyévé silányult; így lett végül a rejtelmes és félelmetes Istennőből – négyféle maláta és illatos aromakomló felhasználásával készített, mélybarna színű, csábítóan kellemes ízű, ígézően testes ital – egy valóban varázslatos sörkülönlegesség: a kihagyhatatlan „Soproni Fekete Démon”.⁴⁴

Sic transit gloria mundi!

JEGYZETEK

¹ Az i.e. V. évezredben alapított „Hon”/”Otthon”/”Lakóhely” (szubirul ^{uru} UNU ^{ki} cf. ^{uru} UNUG/^{uru} SIRÀRA; akkád nevén Uruk; arab névformájában Warka) városa, az ősi szubir „Szent Város” (^{uru} KUG.GA ^{ki}), a bibliai Erech (Ereh), vagy mai jelképes elnevezéssel a „Városok Szülőanyja” (G. Leick) volt az i.e. IV. évezred egyetlen – nagy kiterjedésű, viszonylag fejlett gazdasággal, illetve kereskedelemmel, monumentális épületekkel és építményekkel, továbbá hierarchikus vallási-politikai intézményekkel, egalitárius elosztási rendszerrel, valamint magas szintű kultúrával rendelkező – urbanizálódott települése. Ez volt a világ első igazi városa. (Wood 13) G. Leick állapította meg ezzel kapcsolatban: „A meglévő adatok birtokában... kétségtelen, hogy Uruk – a maga nemében, a maga korában – a közel-keleti térségben egyedülállóként létezett; Uruk a IV. évezred egyetlen nagy kiterjedésű városközpontja volt. Területe elérte a tekintélyesnek mondható 5,5 négyzetkilométert. Athén az i.e. V. században «mindössze» 2,5 négyzetkilométert ölelt fel...” (Leick 51, 63-68) Virágkora kb. i.e. 3500-tól 3200-ig tartott. (cf. Leick 63; Bratis 157) Ezen időszaknak a döntő változásait „városi forradalom”-nak is szokták nevezni. Ekkor alakult ki a városi civilizáció, és ekkor jöttek létre az ehhez szükséges gazdasági és társadalmi struktúrák. (Salamon* 86) Az idő tájt a Közel-Kelet legfontosabb városi központjaként és leglátványosabb településeként a „politikai és gazdasági befolyása egész Mezopotámiára kiterjedt”. (Bertram 58) Ezért több keletkutató – köztük G. Algaze – úgy véli, hogy ^{uru} UNUG volt az emberiség első, társadalmi hierarchiára épülő, önálló államvallással és gyarmati telepekkel (ún. „Uruk jellegű településekkel”) rendelkező birodalmi állama. Ennek gazdasági befolyása és/vagy kulturális hatása igen széles földrajzi területeken (v. Brit- és Ír-szigetek, Kárpát-medence, Balkán, Dél-Anatólia, Ciprus, Egyiptom, Szíria, Nyugat-Írán etc.) terjedt el, de az egymástól függő térségek hálózatát az unugi elit tartotta kezében. Mások – mint például G. Leick – az i.e. IV. évezredben fennálló kereskedő birodalom központját vélik felfedezni Unugban. (Leick 63-66, 78) Meglehet, hogy leginkább benne

sejthetjük Arisztoklész („Platón”) Atlantiszt. Atlantisz ugyanis – az ő leírása szerint – jól felismerhetően bronzkori város volt, s éppen a bronz tömegtermelése volt jellemző erre a korszakra. (Levy 8) „Ez kísérte a magas fejlettségű kultúrák felemelkedését... Mezopotámiában az i.e. IV. évezred vége környékén...” – hangsúlyozta F. Joseph. (Joseph 65) Márpedig az i.e. IV. évezredet megelőző történelmi korszakban, planétánk egyetlen magasan fejlett, birodalomépítő, expanzionista városállama, mely ráadásul az arisztoklész („platóni”) leírásban szereplő főbb bronzkori jellegzetességeket is magán viselte – a tudomány mai állása szerint kimondható – ^{uru}UNUG volt. Az államot uraló tíz mítikus királya; bikakultusza; monumentális építészete; számos fehér-vörös-fekete mintázatú épületfala; pompás kertjeit öntöző csatorna-rendszere; fejlett kézműipara; bronzért, fáért, drágakövekért, gyógy- és illatszert alapanyagokért messze kalandozó tengeri flottája etc. messze vitte híret térben és időben, etalont teremtve a későbbi kultúrák számára. A városállam példátlanul nagyívű fejlődését azonban megakasztotta az i.e. IV. évezred legvégén az egész bolygókra kihatással levő globális kataklizma, melyet a természet erőinek egymást erősítő kölcsönhatása idézett elő. Ugyanis az i.e. IV. évezredben – utalt rá D. M. Rohl – a Perzsa-öböl vízszintje tovább emelkedett, ahogy az utolsó jégkorszakot követően egyre olvadtak a szárazföldet borító jégsapkák. (Rohl 66) Ennek folytán és más tényezők hatására – amint azt J. T. Hollin és A. T. Wilson et alii számításai, valamint régészeti feltárások is igazolták – többször pusztító hatású áradat öntötte el a tájat. (Rohl 66; Sitchin* 170-171) Az i.e. IV. évezredben végül az óceánok elérték a korábbi 20 ezer év legnagyobb vízállását. (Schoch-McNally 195) Majd eközben – tudományos számítások (e.g. E. Baillie dendrokronológiai adatai) alapján i.e. 3250-3050 között, ugyanakkor az óperzsa évkönyvek tanúsága szerint i.e. 3103-ban, a maják rendkívül precíz szent naptárával mérve pedig pontosan i.e. 3113-ban – I. Liritzis, Ch. Knight és R. Lomas szerint egy üstökös, D. Steel szerint pedig négy üstökösből álló sorozat „került föld-égitest érintkezésbe” a

Földünkkel (ezek közül az egyik a Földközi-tengerbe csapódott), megváltoztatván a Föld mágneses vonalainak vonzásirányát, s kiváltván – a csendes-óceáni vulkanikus „Tűzgyűrű” (*Ring of Fire*) északi peremvidékén – az Aleut-szigeti vulkánkitörést. (*Knight-Lomas* 77, 154, 285; *Joseph* 74, 80-81, 261; *Joseph** 179, 186; *Schoch-McNally* 165-166, 181-184) A bekövetkező erupció – D. M. Rohl megfogalmazásában – olyan nagy erejű volt, hogy „hasonlóra az azóta eltelt öt évezredben sem volt példa”: több millió tonna hamut és kénsavat lövellt az atmoszférába, ami elsötétítette az eget és minijégkorszakot idézett elő a Földön. (A globális lehűlés hirtelen bekövetkezését igazolták az Andok-, Alpok- és Kilimandzsáró-hegységben végbement éghajlati változásokat kutató L. Thompson paleoklimatológus vizsgálati eredményei is.) Ennek hatására több helyütt megszűnt biotop, a Közel-Keleten pedig összeomlott az ökoszisztéma, s a korábban gabonafelesleget előállító Mezopotámiában példátlan éhínség ütötte fel a fejét, mely az Atrahaszisz-eposz szerint kannibalizmusba torkolt. (*Rohl* 66) Amikor évekkel később a napfénynek végre sikerült áthatolnia a Földet körülvevő kénsavfellegeken, akkor a magasabb vidékeken képződött jég hirtelen olvadásnak indult, és hatalmas áradattá dagadva – „vízözön”-ként (cf. szubir A.MA.RU, valamint az ősi latin-amerikai népeknél használatos, teljesen azonos jelentésű amaru kifejezések homofóniáját) – zúdult (többek között) a mezopotámiai síkságra. Ezzel egyidőben – a légkör váratlan felmelegedésének köszönhetően – óriási elektromos vihar jött létre. (*Rohl* 67) K. Caroli számításai szerint ekkor a Föld több pontján „bombatamadás-szerű jelenség” játszódhatott le. (*Joseph* 82) (T. Palmer és M. E. Bailey kimutatták például, hogy Skóciában mintegy hetven (!) katonai erőterméskő fala olvadt össze, illetve üvegesedett meg, ami több mint ezerfokos hőmérséklet jelenlétét jelzi. (*Joseph* 71) P. Lapp amerikai régész és csoportja 1960-ban a Holt-tenger mentén kutatott, ahol egy bronzkori város maradványait tárták fel. „Mintha atombomba robbant volna fel ezen a területen – idézte szavaikat Móczár István –, mindenütt tűz okozta pusztítás nyomaival találkoztak.” Az 1990-es években K. Politisz végzett ásásokat Báb ed-Drahban, ahol szintén egy tűz által elpusztított sávra bukkantak. Véleménye szerint a város pusztulása a korai bronzkorra, i.e. 3000 tájára tehető. (*Móczár* 200) Hasonló folyamat mehetett végbe Mezopotámia egyes területein is. 1947-ben – írja Ch. Berlitz – egy iraki régészeti kutatás során függőlegesen lefelé fúrva áthatoltak számos kulturális szinten. Végül áthatoltak egy 40 láb mélységű agyagrétegen, amely egymást követő özvizek nyomait mutatta. Az áradási rétegek után elértek egy réteget, mely „olvadt üvegnek bizonyult, majdnem pontosan olyan, mint az Alamogordo-nál levő sivatagi talaj Új-Mexikóban, ahol az összeolvadt a korábbi atomrobbantási kísérletek során.” (*Berlitz* 219) A vízözönt túlélte nemzedékek egy része elhagyta „Otthon”-át (^{uru} UNU^{ki}) és szétszóródott a világ legkülönbözőbb részein, mások pedig a város új, ugyancsak ambíciózus királyainak vezetésével – akik a katasztrófa előtt uralkodó s immár istenként tisztelt, ősi királyoktól eredeztették magukat – nagy intenzitással láttak hozzá az újjáépítés feladatának. Először is – Meszkiaggaser (MES.KI.AG.GA.ŠER = a „Fény Földjét” (*propr.* Sineárt) Felosztó Hős), az I. „uruki dinasztia” megalapítójának uralma idején – földosztásra

került sor, majd a „király” (LU.GAL), a „városatyák” (AB.BA.URU) és a „népgyűlés” (UNKIN) viszonylagos hatalmi egyensúlyán alapuló sajátos „demokrácia” (Th. Jacobsen) kibontakoztatásával párhuzamosan i.e. 3100 és 2900 között teljesen átépítették a települést. (*Mulroy* 35 cf. *Oates-Oates* 113, 125-126) ^{uru} UNUG az i.e. III. évezredben már a világ legfejlettebb városainak egyike volt. Legnagyobb kiterjedését, legmagasabb lélekszámát ekkor érte el, ekkor alakult ki az unugi szuprarégió is. Az „uruki terjeszkedés” korában (i.e. 3100-2900) a város néhány nemzedék alatt a négszerezésre nőtt, kereskedői pedig megfordultak többek között Észak-Mezopotámiában, Észak-Iránban, a Kászpi-tó és a Pamír-hegység között, a Nílus és az Indus völgyében, s kolóniákat hoztak létre Kelet-Afrikában. (*Wood* 24; *Lépfő* 147; *Haarmann* 161) Az I. „uruki dinasztia” második királya, a „Párduc” (NÍB.UR/NÍB.RU₇ (*propr.* Foltos/Pettes Kutya) – vagyis az akkád Nimru, az óhéber Nimród, az ógörög Ninos és az ómagyar Ménrót) –, aki a Biblia szerint elsőként „kezdt hatalmaskodni a földön” (*IMóz* 10, 8) –, egy egész birodalom ura lett, minthogy kiterjesztette hatalmát Mezopotámia egészére (*IMóz* 10, 10-12), sőt még a Zagrosz-hegységen túlra is. Kezében tartotta a Zagrosz-hegységen átvezető (szamársz)karavánok útvonalait, valamint a Perzsa-öböl tengeri kereskedelmét. A kereskedelmi utak biztosítása céljából nagy, erődített településeket hozott létre. „Hatalmas vadász (szubirul KÁR.NUN – K. S.) volt ő az Úr előtt.” (*IMóz* 10, 9) Őt tekintették az unugi királyság atyjának, akit később a szubirok isteni rangra emeltek. De a „Haragos (*propr.* Szenvedélyes) Vadász Úr” (EN.MER.KÁR) végül egyre zsarnokibbá vált, maximálisan igénybe vette az erőforrásokat és túlterjeszkedett a lehetőségein. „Eridu” városában (^{uru}ERI₄.DU₁₀^{ki}) egy monumentális toronytemplom (IM.DÜ.A) építésébe kezdett, amelyet már utódai sem voltak képesek befejezni, mivel a (jobb híján) Dzsemdet Naszr (Ġamdat Nasr) – feltehetően a korai bronzkor végi ^{uru} UB^{ki} („Óvhely”/”Családi Otthon”) – településről elnevezett kultúrát hordozó nép foglalta el Mezopotámia jelentős részét. (cf. *Rohl* 75-93, 110; *Kuhr* 28-30; *Roaf* 68) Az i.e. 2900 körüli években bekövetkező hódítás javarészt békésen ment végbe – a betelepülő szubarok csupán néhány makacsul ellenálló település lakóit üzték el –, de e folyamatot egyebek mellett a „nyelvek összezavarodása” és az észak-mezopotámiai, illetve unugi lakosság részbeni elvándorlása (főleg Kelet-Afrikába, majd Nílus-deltába) kísérte, amint arról a Biblia is megemlékezik: „ott zavará össze az Úr az egész föld nyelvét, és onnan széleszté el őket az Úr az egész földnek színeire.” (*IMóz* 11, 19) „Észak-Mezopotámiában néhány déli befolyás alatt álló települést lakói elhagytak... – írta ezzel kapcsolatban M. Roaf – Úgy tűnik, hogy ebben a körzetben a városok elnéptelenedtek, és csak az i.e. III. évezred közepén... nyerték vissza jelentőségüket.” (*Roaf* 68) De ^{uru} UNUG ezt követően is tovább fejlődött. Ugyanis – az ómagyar népi kultúrával meglepő hasonlóságokat mutató – Dzsemdet Naszr-i kultúra népe nem foglalta el, csupán behódoltatta a szubir „Szent Város”-t, megelégedvén azzal, hogy a stratégiai helyzetű Suruppak (^{uru} SU.KUR.RU^{ki}) településről átirányított csapatkontingenst – afféle szimbolikus helyőrséget – tartott fenn „Uruk”-ban (^{uru} UNU^{ki}) és más dél-mezopotámiai városokban (e.g. „Umma”-ban (^{uru} gis KUŠÚ^{ki}), „Lagas”-

ban (^{umu} ŠIR.BUR.LA^{ki}) etc.) i.e. 2850 körül. (Francev 194) Ezt követően ^{umu} UNUG lakossága hatalmas védművek építésébe kezdett. Egyedül Bilgamesz király 6 mérföld (majdnem 10 km) hosszú, lőrészekkel és 900 körtoronnyal (!) ellátott hatalmas (belső gyűrűjében 7 m magas és 5 m széles), égetett téglalapú falai mintegy 4,5 négyzetkilométernyi területet kerítettek be – állapította meg L.W. Schneider –, ami majdnem kétszerese a késő középkori Köln területének. (Köln 35 ezer lakosával az akkori Németország legnagyobb városa volt.) Berlin lakosainak száma csak a 18. században szárnyalta túl a 4500 évvel korábbi Unugét. (Schneider 31, 35 cf. Bertram 58; Keiser 59) Röviddel később – i.e. 2650 körül – a mezopotámiai térséget koronája alatt egyesíteni kívánó Aga (AGA=Korona), Kis város (^{umu} KIŠ^{ki}) uralkodója, az I. „kisi dinasztia” utolsó királya megpróbálta hatalmát ráerőltetni Unugra, de annak legendás uralkodója, Bilgamesz (BÍL.GA.MES=Új(jászületett) Ember), az I. „uruki dinasztia” ötödik királya a falak védelmében fegyveres úton legyőzte és foglyul ejtette, majd a megbékél(t)és jegyében szabadon engedte. (Bertram 104; Komoróczy** 39) Ezután ^{umu} UNUG még dinamikusabban fejlődött. A város 150 ezer főt befogadó legnagyobb kiterjedésében mintegy 870 hektár (8,7 négyzetkilométer) területet foglalt el, melyen valóságos „iparvidék” helyezkedett el, fémöntődékekkel és magas hőfokú olvasztókkal. Lakosainak száma meghaladta az ezer évvel utóbb kiépült Amarna, a kétezer évvel rá virágzó Spárta vagy a négyezer évvel később pompázó Velence maximális lélekszámát. De a Mezopotámia fölötti hatalom megszerzéséért folyó küzdelem Kis és Unug dinasztiái között időről időre kiújult, immár városállam-szövetségek által vívott háborúk formájában. A kora dinasztikus kor végén az északi szövetség élén Zababa (ZA.BA.BA=Adományozás Embere) kisi király (ŠARA) állott, akinek legfőbb ellenfele a déli szövetség vezetője, Zaggiszi (ZAG.GI.SI=Erőteljes Homlokszarvú) unugi király (LU.GAL) volt. A küzdelem végül az utóbbi győzelmével végződött, aki ezt követően olyan méretű birodalmi államot hozott létre a Közel-Keleten, melynek határai – a „Szent Város”-ban székelő király felirata szerint – „az Alsó-Tengertől (a Perzsa-öböltől – K. S.)... a Felső Tengerig (a Földközi-tengerig – K. S.)” (A.AB.BA SIG.GA.TA... A.AB.BA IGI.NIM.MA.ŠU) terjedtek. (Lugalzaggisi 42; Harmatta 96-97) Ő, a III. „uruki dinasztia” megalapítója használta elsőként a világon „a négy világtáj királya” (LU.GAL AN.UB.DA TAB.TAB.BA.GÉ) címet (cf. Marton 61), ami ettől kezdve meghonosodott a mezopotámiai királyi titulárban, s alapjává vált a négy keresztengely által tételezett szubir kerttípusnak. (v. Simon 231) Ez az *Imperium Subiricum* azonban rövid ideig – csupán egy negyedszázadig – állt fenn (kb. i.e. 2400-2374 között), mivel Bilgamesz egykori falát (ZABALAM) áttörték a támadó akkádok, és a birodalom urát fogolyként, nyakbilincsben „Nippur”-ba (^{umu} NIBRU^{ki}) hurcolták. (Bertram 126; Oates 39) A szubarok ugyanis királyuk, Zababa úr (UR.ZA.BA.BA) vereségét követően – a fennálló körülmények kényszerítő hatására – szövetségre léptek az i.e. III. évezred második harmadától Mezopotámia északi, szubarlakta területére mind nagyobb számban érkező sivatagi sémi betelepülők asszimiláltabb, műveltebb, pozicionált részével, akik viszont cselel

megbuktatták a VI. „kisi dinasztia” utolsó tagját, s helyére annak főpohárnokát, a sémi származású Sarrukín (cf. szubar ŠARA.ZI(D) / akkád Šarru kínu = igaz(ságos) király) trónbitorlót helyezték. Így ő lett – később saját dinasztiát alapítván – a szubir-szubar hatalmi vetélkedés legfőbb nyertese, a *tertium gaudens*, aki végül legyőzte „a négy világtáj királyát” és fokozatosan sémi uralom alá vonta egész Mezopotámiát. Új fővárost is alapított a „Sivatag Koronája” (AGA.DĒ) néven, melyről etnonimáját nyerte e sémi népcsoport (akkadû). De – alig több, mint másfélszáz év múlva – a királyság újra „visszaszállt” a „Szent Város”-ba, és i.e. 2140 körül Utuhegal (UTU.HEGAL=Szabadság Jelképe) az V. „uruki dinasztia” királya kivívta Mezopotámia teljes szabadságát. És bár politikai-katonai vezető szerepét ^{umu} UNUG hamarosan elvesztette a térségben, később királyi dinasztiák egész sora származtatta magát az unugi királyoktól – legfőképpen a „Nagy Vadász”-tól (KÁR.NUN) –, vagy tekintette magát az unugi királyok örökösének (e.g. tudatosan a III. „Ur-i dinasztia” vagy a középasszír királyok, tudtukon kívül pedig – hisz Ménrót (Nimród) ösüktől, a mítikus „Nagy Vadász”-tól eredeztették bár magukat, de annak mezopotámiai, pontosabban unugi király volta már elhaványult emlékezetükben – a „Turul-nemzettség” tagjai, másképpen az Árpád-házi magyar királyok etc.). A „Városok Szülőanyja” mindenképp az emberi történelem legnagyobb jelentőségű városa – a „Fények Fénye” (SIRRIDA) – volt, mely „négyezer esztendőn keresztül állt fenn.” (Keiser 6) A szubir királyi családok közül birodalmat létrehozni a továbbiakban csupán a III. „Ur-i dinasztiának” sikerült (i.e. 2112-2004), akik a „Nád Úr” és a „Fényesség” (Város) földjének – vagyis Mezopotámia egész területének – királya (LUGAL^{ki} EN.GI^{ki} URI.GÉ) címet viselték. (Deimel 7) E dinasztia egyik tagja volt Sulgi (ŠUL.GI=Erős Ember), akinek „uralkodása a birodalom fénykora” (i.e. 2094-2047). (Salamon* 101 cf. Götz 788; Eliade I/63; Postgate 80-81)

² Ezzel kapcsolatban számos példa felhozható, mindenekelőtt az akkád Sîn (EN.ZU/ZU.EN) az óegyiptomi Kuk(u) (KU₁₀.KU₁₀) – cf. ómagyar Kóku –, az amorita Išum (HENDUR), az arám Tammûz (DUMU.ZI), a káld Nabû (NÁ/NA₆.BÎ), a perzsa Nafta (NAP.TÁG), az óhéber Hawwâ(h) (NIN.TI), a föníciai Ta^cut (TU.TU) – cf. ógörög Tautos, arab Tût(u) –, az újasszír Gilgameš (BÍL.GA.MES), az ógörög Charôn (UR.ŠANABI), a trák Sabazios (SIBA.ZI.AN.NA), a szkíta Oitosyr (UD.ŠAR), az etruszk (latin) Vultur (UL.TUR/TUR.UL) – cf. ómagyar Turul –, az arab Ğanna (GÁN(A)) – cf. óhéber Gan –, a magyar Lúdas Matyi (GIMIL NIN.URTA), a francia Âne (ANŠE) – cf. ógörög Onos –, a német Sack (SAG.KUD / SAK.KUD / ŠAK.KUD) – cf. francia Sac, angol Sack és ómagyar Zsák –, vagy az angol Abyss (AB.ZU) – cf. ógörög Abyssos – alakjai, illetve fogalmai, valamint a hozzájuk fűződő kerettörténetek.

³ A szubir-szubar irodalmi elbeszélések soha nem öltöttek eposzi formát, a hosszabb történeteket csupán a késői kor „taxomániája” foglalta „eposzi” keretekbe.

⁴ Ehhez v. Komoróczy** 544-545

⁵ Az ékírásos irodalom egy része a szubároknál titkos tudománynak számított. „Maradtak fenn már eleve rejtjeles írásmóddal készült táblák – mutatott rá Komoróczy Géza – ... [...] titkos tudománynak minősültek, többek között, az istennevek jegyzékei, köztük azok is, amelyek az istenségek és a csillagok azonosításával foglalkoztak...” (Komoróczy** 583)

⁶ Számos keletkutató nem tesz különbséget – sajnálatos módon – a „kezdés” és az „eredet” fogalmi között, holott ezt több ezer évvel ezelőtt már a szubárok is megtették. Ezzel összefüggésben megemlíteném, hogy az archaikus nyelvekben – így a szubirban (EME.KU) is – a kezdés/kezdés/kezdő *etc.* jelentéskört egyszerűen a mindennapi életben használatos nyílás/nyitás/nyitó *etc.* fogalomkörrel fejezték ki, ezért a szubir nyelvben a BAD szó olyan homonimának minősül, mely egyaránt hordozza a „kezdés” és a „nyitás” jelentését. Ugyanez kimutatható, többek között, az ősi sémi sajátosságokat leginkább megőrző arab nyelvben, ahol *e.g.* a fātīḥ participium egyaránt bír „kezdő”, illetve „nyitó” jelentéssel is.

⁷ „A semminek ugyanis már a megfogalmazása is önellentmondó lehetetlenség, olyan valami, ami önmagát tagadja...” – hangsúlyozza Farkas Attila Márton. (Farkas 124) Mindezt saját – szójátéokra épülő – aforizmával kifejezve: „Semmi sem semmi, még a Semmi sem.” (Kovács 309) Ehhez *v. Bolberitz* 61, 78-79, 83; *Wartofsky* 83, 416.; *Fehér* 9-149; *Gamow* 32-57; *Davies* 24-72. A leontinai Gorgiász idevágó gondolatai, valamint az eleai filozófiai iskolához tartozó Parmenidész, Melisszosz és Zénon tanainak a „semmi” fogalmával kapcsolatos paradoxonai (apóriái) máig ható érvénnyel, illetve tanulsággal szolgálnak. *V. Boros* 49-51; *Kecskés* 75-76, 84; *Nyíri* 44-48; *Law* 239-240; *Wartofsky* 82-83. A nihilizmus misztikájához *v. Eliade* III/48. Megemlíteném, hogy a szubir nyelv (EME.KU) – a jóval később kialakult ógörög nyelvhez hasonlóan – egyaránt ki tudta fejezni az „abszolút semmi” (NÍG.NAM *cf.* ūden), illetve a „relatív semmi” (NÍG.NU *cf.* mēden) fogalmát.

⁸ Jézus az oldás és kötés művét Szent Péter kezébe helyezte. A HB-ben is hivatkozás történik erre. (szerk.)

⁹ *Diószegi* 96; *Eliade** 146-147; *Hoppál-Jankovics-Nagy-Szemadám* 49; *Voigt* 258.

¹⁰ *Ibid.* 143, 241. Ehhez *v. Göschel* 553; *Goetz* 356; *Tokarev* II/252-253. Minderre utal a „Fekete Démon” litomorf klasszifikátora is, a fekete színű, átlátszatlan hematit (Fe₂O₃ vas(III)-oxid), melyből az ókorban leginkább gyászékszer készült. Benne 70 százalék (!) a vas részaránya. A hematit (haematitis) – azaz a „vérkő” – nevet azért kapta, mert jelenléte vörösre festi a talajt, a kavicsokat és a kőzettesteket. Csiszolás közben is vérvörösre festi a hűtővizet. Mezopotámiában a hematit (Z^a KA.GI.NA) „boszorkánykőnek” (*propr.* „a Biztos Vég Köve” *cf.* „Igazságosság Köve”) számított, mivel a női boszorkány (^{gemic} UŠ₁₂) alakjához társult a vér (ÚŠ) és a teljes megsemmisülés (ÚŠ) képzete. (*cf.* ógörög haematitis=vérkő, haema=vér, gyilkosság *etc.*) *V. Kouřimský* 83-84; *Dudichné-Koch* 347; *Hall* 100; *Schumann* 162. A tokaji legendák szerint is „boszor-

kánykövet” használtak varázslásaik során a Kopasz-hegység tetején táncoló boszorkányok. Bár Magyarországon a tudományok iránt nagy hajlandósággal viseltető Könyves Kálmán király már 1100-ban kiadott törvényében kimondta, hogy „A boszorkányokról, mivelhogy nincsenek, szó se essék!” (*De strigis, quae non sunt, nulla questio fiat!*), a nép babonás része azért továbbra is hitt a létezésükben. (*cf. Pauler* 174, 178, 187-188; *Székely* 34) A tokaji emlékezet úgy tartja, hogy a boszorkány fekete kövével előbb kört rajzol, majd beleáll és negédes hangon megszólal: „Illa pillaré, gyere Gyuri táncolni!” Ha a legény „rááll” a szíves invitálásra s belép a varázskörbe, akkor menthetetlenül „elvész”. A „szépasszony” ugyanis halálra táncoltatja őt. (*Hornyák cf. Salamon* 102-105))

¹¹ „Lilith... - hangsúlyozza J. Baldock – ősi sumér istennőtől vagy démontól származhat, akit egy sumér domborművön (Kr.e. 2000 körül) szárnyakkal és karmos lábakkal, baglyok társaságában ábrázoltak.” (*Baldock* 18) Teljes formában (*v. Tokarev* II/252), illetve csupán az istennő meztelen alakját kiemelve (*v. Vurm* 323; *Daleth* 287) egyaránt megsemmisíthető. A „Fekete Démon” legősibb megjelenítése egy ötezer éves (!) kódényen látható. (*Bíró* 28) A mai magyarság által lakott területeken olyan középkori domborművet is feltártak, mely azt bizonyítja, hogy a magyarság ekkor még fenntartotta a „Fekete Démon” emlékét. E dombormű a feldebrői, Aba Sámuel által emeltetett XI. század eleji templom ásatásakor került elő, és sajnos – írja Bíró Lajos –, töredékes. De így is jól felismerhető, hogy szintén madár altestű nő tart rajta vállmagasságban két kígyót, amelyek különböznek egymástól. (*Bíró* 25-28) A „Fekete Démon” néha tiarát visel, ilyenkor a görög Hekatéra emlékeztet. „Hasonlítják a fekete Holdhoz... mely a magányt, az űrt testesíti meg. Akit megérint a fekete Hold, az... önmaga vagy mások pusztulásával fizet.” (*Guillemot-Blumel* 364)

¹² Ehhez *v. Szócs* 126, 192.

¹³ Pontosítani kell, mi a subar mitológiai hagyomány (szerk.)

¹⁴ Gyanítható, hogy a magyar halál – ómagyar írással halaal – szó adekvát megfelelője a szubir nyelvben az ULIL, minthogy a jelentésük ugyanaz, s formailag csupán az >i magánhangzóváltás és az utóbbi kifejezésben fellépő (h) aferézis különbözteti meg őket. A szó az ógörögöknél is megtalálható, méghozzá egyazon jelentésben. (*v. olóla* az ollyō ige praeterituma, mely az „elenyészni”, „meghalni” fogalmát fejezi ki *cf.* oloos=halálos, ololygōn=panaszkiáltás *etc.*) A latinokhoz minden biztonnal etruszk közvetítéssel kerülhetett az ULula (kuvik, halálmadár) szóalak, akiket a mai nyelvtudomány genealógiai felosztása – a „sumérokkal” együtt – feltételelesen egyazon nyelvcsalád népei közé sorol. (*v. A. Jászó* 23) Az ellenséget halállal fenyegető „ulala” trák csatakiáltás is valószínűleg Mezopotámiából ered, de ez még további filológiai vizsgálatot igényel.

¹⁵ A bagoly szárnya minden más madaréénál puhább tollakból áll, így szinte teljes csendben repül az éjben. A baglyokat éjjeli életmódjuk, merev szemük és különös hangjuk miatt világszerte okkult erők birtokosának

tartják. A bagoly a „halál madara” volt nemcsak a magyaroknál, hanem az ókori Mezopotámiában, Egyiptomban, Indiában, Kínában, Japánban, valamint egész Közép- és Észak-Amerikában is. (Saunders 112; Kandra 176) A kelta hit szerint a bagoly a madarak „kivetettje”. (Mac Cana 75) A Kárpát-medencében élő kuvik leginkább odvas fákból bővelkedő erdőszéleken, tornyokon telepszik meg. Napközben rejtekén gubbaszt. Kísérteties árnyékként suhanó éji röpte és kuvikolása megretenti a babonás embereket. Magyarországon az a hiedelem járja, hogy ahol felhangzik szava, ott nemsokára meghal valaki. Általában lélekvivő madárnak tartják. (Temesvári 42; Hoppál-Jankovics-Nagy-Szemadám 31; Ipolyi 247) A „Csillagszemű juhász” című magyar népmesében is a bagoly „halálmadár” szerepkörében tűnik elénk, hiszen a juhász elpusztítására törő „hatalmas király” előbb „szördisznók” közé vetteti a fiút (*propr.* részleges megsemmisítési próbálkozás), majd „baglyok” közé rekeszti be a toronyszobába (*propr.* teljes megsemmisítési kísérlet), de terve mégsem sikerül. (Csillagszemű juhász 207-210)

^{16.} Ehhez v. Belfiore 470; Szabó 257; Dömötör 617. A „Fekete Démon” alakja számtalan magyar rege, monda és népmese háttérszereplője, csak ennek gyakran kevésbé szentelnek figyelmet. Pedig ő az, aki a „Tündérszép Ilona” című népmesében a „nagy bűdös fát” (*propr.* világfát) kivágni akaró kondás előtt megjelenik, mint a (jegenye)fában lakó „öregasszony”, és ugyancsak ő a „Kígyóbőrű Kámán Sára: Világszép asszonya” című ősmese „Ördöngösvén asszonya”. (v. Bíró* 47-48, 23-31) Tőle, a „főgonosztól” – a magyar néphit szerint – még az ördög is fél. (Diószegi 343) Őt fedezhetjük fel „a teremtés története” című mondánkban is, az „éjszaka sötétjébe öltözött Ördöngösvén” képében. (v. Wass 7) Ennek párhuzamára ismerhetünk a finn Kalevala foghíjas, vén boszorkányában – Louhi úrasszonyban –, Pohjola („Sötétség Birodalma”) úrnőjében. (Karig 262-277; Tokarev I/553) A „fekete menyasszony” regéje, illetve bizonyos esküvői szertartásokban való megjelenítése szintén őt idézi, mely a magyaroktól került a Kárpát-medencén kívül lakó népekhez. „A legegység tudat szintjén – utalt rá Gyárfás Ágnes – a mesehallás és a képlátás egyszerűségével tovább adható és... megérthető a bölcséleti tartalom a Világmindenség kérdéskörében...” (Gyárfás 155) [Pusztá malomba cserfa gerenda. Itt a bagoly a bölcs asszonyi jóságot szimbolizálja. (szerk.)]

^{17.} Ízelítőül – csupán a szubir-szubar kultúrából (többszörös közvetítéssel) „átvett” ógörög mitológiai személyek, illetve istenek közül – néhány példa: Aloros (ALU.LIM), Sisitros/Xisúthros/Deucaliôn (ZI.UD.SUD.RÁ), Abyssos (AB.ZU), Charôn (ÚR.ŠANABI), Dãos/Daozos/Daonnos/Dumysos/Adonis (DUMU.ZI), Daucê (DAM.KI.NA), Ninos (NIN.URTA), Öannês (U₄.AN.NA), Tyndareos (TIN.DAR/TIN.DIR), Anos (AN), Illinos (EN.LÍL), Aos (É.A/EN.KI), Helena (ÍL.AN.NA), Sabazos/Sebadios/Sabatios (SIPA.ZI.AN.NA), Zeuhoros/Euhoros/Bacchos (EN.MER.KÁR), Bilgamos (BÍL.GA.MES)... *Sapientia sat.* (Cf. Záhonyi 60)

^{18.} „A Kelet-afrikai árokrendszer – utalt rá P. Rowley-Conwy – a földfelszín egyik legnagyobb sebhelye...”

(Burenhult 62 cf. Bryson 417) Az Arali földrajzi lokalizációjához v. Sípos 23; Komoróczy** 115, 124, 283-284, 290.

^{19.} *Sitchin** 86; Varga 49. A szubirok „kialakulásának történetével foglalkozó irodalom egy része – mutatott rá Szócs István – ... feltételez egy... «ingázó», «menettér» népmozgást Dél-Mezopotámia és Kelet-Afrika között.” (Szócs 228) A fennmaradt szövegekből kiderül – tudatosította Bunyevác Zsuzsa –, hogy a szubirok „a nyílt tengerre is kimerészkedtek, a legkülönbözőbb vízi alkalmatosságokkal utaztak a legtávolabbi vidékekre is. Százöt szavuk maradt fenn a különböző hajók megnevezésére.” (Bunyevác 38) „Északkelet-Afrika és a Nílus völgye új Eldorádó lett a mezopotámiaiak számára... – állapította meg D. M. Rohl – Az afrikai utat hajóval néhány hét alatt megtehetették, és semmiféle erőfeszítésükbe sem került ez – a szél és az áramlatok mindent elvégeztek az emberek helyett. [...] A két folyó – a Tigris és az Eufrátesz – létrehozta széles síkságról jöttek, ahol kevés volt a vad és a települések környékén szinte semmilyen értékes ásványi anyagot vagy követ sem találni, ezért a Keleti-sivatag valószínű kincsesbányának tűnhetett nekik. [...] Új Éden volt ez, «ahol arany található» és «minden földi jó»” (Rohl 99, 104) E javak között említették a korabeli szubir szövegek Arali gabonáját (ŠE.A.RA.LI) és aranyát (GUŠKIN.A.RA.LI), valamint az Araliból való „tengeri” fát (É^{is} A.AB.A.RA.LI.TA). (Komoróczy** 284) „A mai egyiptomi sivatag akkoriban zöldellő legelő volt – hangsúlyozta R. M. Schoch –, mit bőségesen öntözött az esővíz...” (Schoch-McNally 229) A Nílus völgye – mutatott rá Varga Domokos – sokkal zártabb és védhetőbb világ volt, mint Mezopotámia. (Varga 81) Azonfelül Mezopotámiában „az éghajlat és általában a fizikai környezet” is jóval könnyörtelebb volt Egyiptoménnél, és a folyók áradása vízhozamát tekintve sem volt annyira kiszámítható – utalt rá A. Chapman –, mint a Nílusé, és kevesebb volt benne a tápanyag. (Chapman 46) De legfőképp a Wádi Hammamatban – szubir szóhasználatnál élve (a szűkebb értelemben vett) „Arali árkában” (E.A.RA.LI) – és környékén található arany és gránit érdekelte őket. (v. Baines-Málek 21) Arali aranya (GUŠKIN.A.RA.LI) fogalom volt a szubirok számára, s írásaikban Aralit – írja Komoróczy Géza –, „nemezszer aranyországgént említik”. (Komoróczy** 283) A Wádi nyugati végén kiépült korai főváros, Nebet vagy Nubt – másképpen az ógörög Omposz – lett – D. M. Rohl szerint – „a predinasztikus Egyiptom «Klondyke»-ja.” (Rohl 109 cf. David 47) (A kanadai Klondyke vagy Klondike területe volt az 1896-os alaszakai aranyláz fókuszja, mely sokat szerepel J. London és más szemtanúk írásaiban. (v. Szuhay-Havas 125-126) A Nílus völgyét ekkortájt vadászattól halászattól, gyűjtögetésből élő, szétszórt embercsoportok lakták, akik egyszobás kunyhókat építettek maguknak ágakból – állapította meg F. Joseph. Évezredek óta élték ezt a kezdetleges életet, különösebb társadalmi és egyéb változások nélkülül. „Kr.e. 3100-ban ez az almos élet váratlanul megváltozott. Monumentális templomok épültek, megjelent a mértan, a fölmérés, a szervezett munka, a szabványos mértékrendszer a súlyok és hosszúságok mérésére, az írott nyelv, a csillagászat, a tömeges öntözés és csatornázás, a szabályozott vallás, a fémmegmunkálás, a szervezett hivatali apparátus, a külkap-

csolatok, a hajóépítés, az intézményes oktatás, a földművelés, a bonyolult hangszerek széles változatossága, a szerszámkészítés, az orvostudomány, a szobrászat, a festészet, a szövés, a külön ipar festékeknek és egyéb kozmetikai szereknek [...] a Nagy Szfinx ... azt sejteti, hogy atlantisziak vándoroltak be Egyiptomba, miután Kr.e. 3100-ban súlyos geológiai katasztrófák sújtották hazájukat, ahonnan elhozták a civilizációt a Nílus deltájába...” (Joseph* 104, 109) Egyiptom mezopotámiaiak általi meghódításáról számos tény – köztük nem kevés tárgyi lelet – tanúskodik. (v. Clark 248-249; Bunyavác 61, 174, 316-317, 379; Rohl 117-121; Schoch-McNally 63, 107, 145-146; Joseph 118-119; Bratis 147-151; Götz 749-750; Varga 47-50; Potok 72; Sitchin 93; Sitchin* 186-188 etc.) Igazolja ezt az óegyiptomi nyelvbe akkortájt bekerült – a gazdasági, társadalmi-politikai és vallási életben kiemelt fontossággal bíró – meglehetősen nagy számú szubir-szubar szóanyag is: e.g. AD (atya > itw [it(u)] (atya); BAD (kezdet) > p3t [pat] (kezdet); BAD₅ (ég(bolt)) > pt [pet] (ég(bolt)); BĀR (palota) > pr [per] (palota); BARA₆ (király) > pr^c3 [peráa] (propr. nagy palota transl. fáraó, király); BARA₈ (nagy palota) > pr^c3 [peráa] (nagy palota); DĒ (lángolás transl. sivatag) > dšrt [dešret] (sivatag); GAM (gém) > gm [gem] (gém); Ia₅ (propr. fenséges transl. Hold, Újhold) > I3h [Iah/Jah] (Hold); ÍB (szív) > jb [íb] (szív); KU₁₀.KU₁₀ (sötétség) > kkw [kuk(u)] (sötétség); MAR (kapa) > mr [mar] (propr. kapa transl. csatorna); MĒR/MĪRI/MIR(I) ((villám)fény, ragyogás) > mr [mer] (propr. (föllobbanó, fölemelkedő) fény transl. piramis) – cf. orosz mir (világ, fény) –; MIN₄.IA₅ (propr. Hold úrnő transl. Világteremtő) > Mnw-I3h [Min-Iah/Jah] (propr. Hold-Min transl. Világteremtő); NAB (Nap) > nbw [neb(u)] arany; NU (nem) > n [ne]; RĀ ((nap)fény) > R^cw [Rá] (propr. (nap)fény transl. Nap(isten)); SAĤAR (por, homok, sivatag) > šhr [szeher] (propr. por transl. alak, szellem); TU.TU (bölc) > Dḥwtj / Tḥwt [Dzsehutj / Thut /Thot] (Bölcsességisten); UNU(G) (hely, hon) > ḥnw [hen(u)] (hely); UR (nagy ember) > wr [ur] (nagy); etc. (v. Kemp 7-197; Farkas 7, 45-218; Harmatta 33, 41; Dodson 32, 44; Wilson 56, 88; Ivanov 75) Vagyis az egyiptomi civilizáció számos vonatkozásban – amint azt a tehetséges egyiptológus J. A. West hangsúlyozta – nem autochton fejlődés eredménye volt, hanem örökség. (West 13)

²⁰. A magyar néphagyományban a fűzfával kapcsolatban álló „Szépasszony” név voltaképp a boszorkány nevét helyettesítő eufémisztikus kifejezés volt. (Róheim 115; Dömötör 558 cf. Pirváci 9; Solymossy 46; Ipolyi 445) „A hagyomány – mutat rá Kandra Kabos – ...úgy ismeri a Szépasszonyt, mint gyermekijesztőt és az éjkek [sic!] rémét, ki a gyermekágyas asszony megrontására törekszik, gyermekét kicseréli és máskülönbben is ártalmas szellemet.” A Szépasszony a néphitben tudvalevően nem más, mint a „boszorkányok fededelemasszonya”. (Kandra 114, 205) Neki mutattak be áldozatot az egri Szépasszonyvölgyben, ahol az ősvallás istenasszonya és a bikavér (ökörvér) megbonthatatlan párost alkot(ott). (Wittmann 4) A magyar „mesében, hiedelemben – írja Szócs István – a ... szépasszonyok amolyan boszorkányfélék: gyakran ők azok, akik kicserélik a gyermeket... Betegségdémonfélék is: akik «a szépasszony tájába hág, nehezen gyógyul ki belőle». [...] A «szépasszonyok» sokkal gyakoribb sze-

replői voltak a néphiedelmeknek, mint a felgyűjtött és közreadott népmesék és regék alapján gondolni lehetne. Nemcsak a határnevek őrzik emléküket, hanem monodókák és szólások is. Kallós Zoltántól hallottam, hogy a mezőségi hiedelem szerint a szépasszonyok az általuk elragadott embernek azt mondják: «Köszönj, kalapos, minden fának felette és a fűzfának alatta.» (Szócs (19-20, 167) „A széki palóc – utal rá Kandra Kabos –, ha a hideg leli... megy a fűzfához, megrázza és azt mondja neki: «Fűzfa, én neked vendéget hoztam. Isten ucscse! [sic!] én nekem nem kell, itt hagyom.» A fűzfa tehát betegségek lakóhelye.” (Kandra 329)

²¹. Erről v. Rákos 164; Komoróczy 129; Bíró 207; Varga* 290; Szócs 127-128, 204; Tokarev I/58, 268; Ivanov 173-174.

²². A szubir-szubar kultúra – számunkra bármennyire meglepőnek tűnhet – több ezer évvel az ógörögök előtt ismerte a „Püthagorasz-tételt”, a „Thalész-tételt”, a törteket, a hatványozást, a reciprok-, a négyzet-, négyzetgyök- és köbgyökszámítást, továbbá a logaritmusszámítást, valamint a másodfokú egyenletek megoldási módját. (cf. Roaf 124; Klíma 246; Filep 38-55; Sain 25) Foglalkoztak a másodfokúra visszavezethető magasabb fokú egyenletek megoldásának problémájával is. Magas szintű matematikai tudásukat részben a gyakorlati szükség hívta életre. „Matematikai ismeretek nélkül – utalt rá S. Oertwig – a sumérok nem tudtak volna csatornákat építeni.” (Oertwig 19) A mezopotámiai városi szervezethez (adóbehajtás és –összeírás, bevétel-vesztés kiszámítása etc.) szintén megkövetelte a számtan megalkotását, ami megváltoztatta a történelem menetét. A szubár számjegyek voltak az első írásjelek, ekképpen kimondható, hogy az írás legelső formája a számok lejegyzése volt. Idővel képessé váltak billió nagyságrendű (15 számjegyű) matematikai számításokra is, holott a jóval későbbi ógörögök sokáig nem ismertek nagyobb számot a tízezernél, ami e fölötti mennyiség volt, azt „végtelennek” nevezték. Később sem tudtak leírni a 10⁸-1 mennyiségnél nagyobb számot. (Filep-Beleznai 60) Az óegyiptomiak és a rómaiak is csupán millió nagyságrendű matematikai műveletek elvégzésére voltak képesek. A szubárok emellett ismerték a „Ludolf-féle számot”, valamint a „nulla” fogalmát is, ami nagyban elősegítette a csillagászat fejlődését. A „nullát” egy ferde ékjellel jelölték. Ez lehetett az (ULIL kifejezés értelmét is hordozó) ún. SANTÁK-jel. (Labat 267) Emelett a ŠU₄-jel (ŠU₄ = megsemmisít, írt, pusztít) nyomatékosítást kifejező (vertikális) megkettőzésével is kifejezték, melynek ősi piktogramja a Hold sötét fázisát jelképezte. (Filep 51; Labat 189) A „nulla” felfedezésének „fontosságát – hangsúlyozta Puskásné Párdy Jolán – nem lehet eléggé értékelni. Éppen klasszikus egyszerűsége miatt a legtekintélyesebb kultúrtényezővel kell egy sorba állítanunk. (Puskásné Párdy 40 cf. Schoch-McNally 96; Berlitz 114; Oertwig 19; Bognár 33-34; Puskásné Párdy 18; Baráthosi-Balogh 117) Ugyanis az emberiség történetének legnagyobb részében – mutatott rá T. Jones – a „nulla” fogalma és számjegye nem is létezett. (Norrey) A szubárok megőrizték a titkát, s csak több ezer év múltán, az i.e. 3. században fedezték fel újra a babilóni matematikusok. Őket követték az olmekok, akikől eltanulták a maják – náluk a tengeri csiga volt a nulla jele

–, majd i.sz. 300 körül a kínaiak és az indusok jöttek rá a titkára, akiktől gyorsan átvették az arabok. (*Várkonyi* 417; *Szuhay-Havas* 141-142) Európában 1202-ben jelent meg, amikor az arabok lakta Észak-Afrikából hazatért L. Fibonacci közreadta „A számítások könyve” című művét. De még ekkor is hosszú út vezetett az elfogadásához, hiszen e.g. Firenze 1299-ben rendeletileg tiltotta be az „arab számok” – köztük a „nulla” – használatát. (*Norrey*) „A matematikai ismereteket – írta R. Friedenthal Leonardoról szóló művében – dugva adták tovább egymásnak a beavatottak, mint az alkimisták az aranycsinálás titkát.” (*Friedenthal* 16) Mert sokan még a 15. századi Európában is a következőképpen vélekedtek a nulláról: „Egy jel, amely csak fáradságot és tisztázatlanságot okoz...” (*Filep-Beleznai* 99)

23. Quintilianus lapidáris megfogalmazásában: *Lumina in tenebris clariora sunt.* (Sötétben ragyogóbbak a fények.) (v. *Tótfalusi* 127) Mindezek szerint a „Fekete Démon” a Mindent (*Universitas*) Semmiként (*Nihilitas*) veszi körül.

24. A magyar etnográfia Koku(s), Kóku(s), illetve Kókó(s) néven tartja nyilván ezt az – embereket félelemmel eltöltő és voltaképp a Hold sötét fázisát jelképező – ijesztőszellemet, melyet kizárólag Szabolcs-Szatmár-Bereg (Kisvárdá, Nagydobos, Gemzse, Nyírkáta, Apagy, Szatmárcseke, Mánd *etc.*), továbbá Borsod-Abaúj-Zemplén (Putnok, Ózd, Domaháza, Nagyrozsvágy, Ricse *etc.*), valamint Heves (Gyöngyös, Atkár *etc.*) és Nógrád (Jobbágyi, Karancskeszi *etc.*) megyék területén vél ismeretesnek. (*Ipolyi* 319; *Dömötör* 574-577; *Dömötör** 103 cf. *Tokarev* I/537) A szabolcsi helyszíni kutatásaim azt bizonyították, hogy mára már a megye központjának számító Nyíregyházán majdnem teljes feledésbe merült a Kóku(s) alakja, viszont a kis és közepes nagyságú településeken még elevenen él a hagyománya. Söt – az óegyiptomiakhoz hasonlóan – a Kóku(s)-t többnyire nemek szerint megkülönböztetik „Kóku bácsi” és „Kóku néni” formában. (Köszönettel tartozom Kiss Kálmán főiskolai tanárnak, a Nyíregyházi Főiskola oktatójának, hogy ez utóbbira felhívta a figyelmemet.) Megállapítható, hogy a „Kóku néni” előfordulása gyakoribb a „Kóku bácsi”-nál, de van olyan település is (e.g. Nyírkáta, a korábbi Gebe), ahol a „Kóku néni” alakja már nem ismeretes. Ugyancsak különösnek tűnhet, hogy a Szabolcsban gyakorta előforduló családnevekben megtalálható a hemenui istenkörbe tartozó „Össötéség” – a Kuku (kkw) – imaginárius „lakhelye”, az istenkörbe ugyancsak beletartozó „Úr”/”Üresség” – a Gereh (grh) – is, csak nálunk jelzős formában. (Cf. szubar KU₁₀.KU₁₀ = sötétség; GIR₈ = luk, úr, ez utóbbinak a piktogramja egy üres kör) A Gerhes magyar családnevek főnévi alakja ugyanis – hasonlóan a „terhes-tereh” szópárhoz – a Gereh. (Meggőszönöm Gerhes Miklósnak, a Nyíregyházi Főiskola oktatójának, hogy általa e felismerésre juthattam. Mind ehhez v. *Farkas* 29) Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyékben a Kókó(s) ijesztőszellemet szintén a sötétségre mondták, hogy este már ne merjen kimenni a gyerek a házból. Mindemellett hangsúlyozandó, hogy az Északkelet-Magyarországon napjainkig megőrződött ősrégi vallási elnevezések, illetve kifejezések (Kóku/Kókus, Gereh/Gerhes, Jav/Java *etc.*) óegyiptomi párhuzamai (Kkw [Kuk(u)] (Sötétség), Grh [Gereh] (Üresség), J3w

[Íau] (Öreg) *etc.*) – melyek javarészt megtalálhatók a szubar (EME.SAL) nyelvben is – nem írhatók a véletlen számlájára. „Ha magyar ember mélyed el az egyiptomi nyelv megfejtésének kísérletében – hangsúlyozta Gyárfás Ágnes –, meglepő eredményeket kaphat.” (*Gyárfás* 193) Ugyanis az óegyiptomi nyelvben több ómagyar szó(variáns) is megtalálható, emlékeztetőül ezekből néhány: gém>gm [gem] (gém); hajol>h3j [hai] (hajol); ház>h3t [hat] (ház) – cf. az obdorszki osztyák (hanti) hat (ház) ekvivalenciával –; hamm (*propr.* étel bekapására, lenyelésére utaló szó) > m [ám] (lenyelni, felfalni); hon>hnw [hen(u)] (hon); atya>itw [itu] (atya); szív>jb [fb] (szív); erő>jrw [íru] (erő); ki>kj [kf] (ki); mint>mj [mí] (mint); Nap>nbw [neb(u)] (arany); ne>n [ne] (ne); nem>nn [nen] (nem); sötét (setét)>štjt [setít] (sötét); tesz(en) (tészen)>ts.n [teszen] (teszen); út>w3t [uat] (út); úr>wr [ur] (nagy); van>wnn [unen] (van) *etc.* Ennek legvalószínűbb oka Egyiptom szubirok és szubarok által (több ízben) történő meghódítása, illetve a mezopotámiai hódítók nyelvéből bizonyos szavak bekerülése a Nílus völgyben lakó nép nyelvébe. Megjegyzendő, hogy ezek jelentős része (e.g. ház, szív, ki, jó, sötét, tesz(en), út, van *etc.*) ősi finnugor eredetre vezethető vissza. (v. *Czuczor-Fogarasi* III/258, IV/1484, V/903, VI/271, 640; *Zaicz* 293, 800, 406, 356, 746, 843, 884, 898; *Nanovszky* 262-265; *Csepregi* 13, 50, 62, 149; *Kandra* 33; *Kósa* 82) Mindezt megerősíteni látszik a rabbinikus hagyomány egy része is. E.g. az Oxfordban (is) tudományos kutatásokat folytató Drexler (Drechsler) Miksa tudós temesvári főrabbi – szóbeli közlésen alapuló írás tanúsága szerint – 96 esztendőskorában (1979) kijelentette, hogy „ti, magyarok vagytok a legősibb nemzet, minden ma élő nemzet közül. Ezt mi, zsidók, nagyon jól tudjuk. Még a kivonulás előtt, Egyiptomban, már ott is megjelentek lovasaitok, és tudtuk rólatok, hogy már ősidők óta léteztek.” (*Bunyevácz** 480)

25. *Watterson* 153

26. Bővebben v. *Hornung* 139, 145, 148-150. Ugyanakkor figyelmet érdemel az a tény, hogy kultikus tiszteletben nem részesült sem „Kuku”, sem „Kauket”, legalábbis „a későkor előtt nem, ahhoz már az egyiptomiak számára is túl absztrakt volt a lényük.” (*Hornung* 65) Kukulele kis táncos, énekes gyíkra, madárra emlékeztető kis démonjuk van az indiánoknak. (szerk.)

27. Cf. *Graves* I/40; *Graves-Patai* 19; *Kerényi* 20; *Petz* III/218; *Sarkady* 132; *Zamarovský* 347. Érdekes, hogy az éjszakának az arabok is szárnyakat tulajdonítottak. Erről tanúskodik „az éj szárnyai alatt” (fi ḡanāhi 'l-layl) kifejezés is. (*Goldziher* 153)

28. *Homérosz* 249 q.v. *Íliász* XIV. 260-261. A *nyctophobia* – úgy tűnik – végigkíséri az emberi társadalom történetét. Mert – ahogy Z. Sztefanovity énekelt – minden éjben ott lapul az „Örök Sötétség”. „A sötétségtől való rettegés a pont, ahol talán a legkönnyebb megtalálni az átjárót az egyén pszichológiája és a közösségi mentalitás között. Azt, hogy az éjszaka nyugtalanító – utalt rá P. Mannoni –, minden embercsoport átélte, mégpedig a legkorábbi időkig visszamenőleg. Képzelnék csak el, mennyire félhettek az emberek az első időkben az éj leszálltával... A sötétség

tehát objektív veszélyeket rejthet, s ezeknek folyamánai egyénített formában az... éjszakai félelmek... a sötétben való félelem alakul át fokozatosan a sötétből való félelemmé J. Delumeau megkülönböztetése szerint, aki ebben J. Boutonier-t követi. «Ezeket a minden este visszatérő félelmeket vette át kétségkívül az egész emberiség, s ezek tanították meg az éjszaka csapdájától való félelemre», írja ez utóbbi szerző. [...] Még ha a félelem előidézői a Földön találhatóak is, az általuk közvetített veszély gyakran... démoni hatalomra vetődik vissza. [...] A félelem pszichodinamikus magjaként a halál az... ami minden félelem mértani helye, hiszen, mint G. Delpierre mondja, «valójában csak egyetlen félelem van, a halál-félelem». De az ember talán nem is a haláltól, mint olyantól fél, hanem következményeinek beláthatatlanságától... A képzelet ugyanis irtózik az ürességtől... [...] H. F. Harlow nyilvánvalóvá tette, hogy a főemlősök szükségletei közül a Basic security (alapvető biztonság) áll az első helyen. [...] Ez a szükséglet olyan erős, hogy H.-P. Jeudy valóságos «társadalombiztosításra törekvésekről» beszél, amely különösképpen hipercivilizált társadalmakra lenne érvényes.» (Mannoni 21-22, 29, 46-47) A *melanophobia* vizsgálata is számos érdekességre derített fényt. A fekete a legsötétebb semleges szín, mely komor, leverő, baljóslatú hatásánál fogva a legtöbb kultúrában a gyász színe. Számos „fóbia” e színhez kapcsolódik. Az arachno-, illetve ophiophobia jellegzetes megnyilvánulásai a „Fekete Özvegy”-től (*Latroedectus tredecimguttatus*), valamint a „Fekete Mambá”-tól (*Dendraspis angusticeps*) való félelem. Nem véletlenül, hisz a mexikói „Fekete Özvegy” (*Latroedectus mactans*, *Black Widow*, *Schwarze Witwe*) a legnagyobb mérgespók a világon. (Erre Gyárfás Ágnes, a Miskolci Bölcsész Egyesület Nagy Lajos Király Magánegyetemének elnökhelyettese és tanára hívta fel a figyelmemet, akinek hálával tartozom érte.) De a fekete színnel kapcsolatos averzió kimutatható az emberek viszonylatában is. „Felmérések szerint – közölte Gróf Anita – a férfiak félnélkebben közelednek az ébenschín hajú nőkhöz.” A fekete haját ugyanis „mindig is a boszorkányokhoz, a démoni nőkhöz társították...” A fekete hajú nők közül „érdeklődnek a legtöbben az ezotéria és az okkultizmus iránt...” (Gróf 6)

²⁹ *Hésziadosz* 13 q.v. *Theogonia* 213
Moira a tótoknál Nora (szerk.)

³⁰ *Hésziadosz* 29 q.v. *Theogonia* 736-738

³¹ *Ibid.* q.v. *Theogonia* 740-741, 744-745

³² *Zamarovský* 347

³³ *Netton* 82. A Korán külön fejezetet (72. szúra) szentel a démonoknak. (Korán 72, 1-28) Szavai szerint e démonok (ģinn) általt jöttek létre, hogy Allah teremtette őket „füsttelen tűzből” (Korán 55, 15) Mohamed küldetése voltaképp nemcsak az emberekhez, hanem hozzájuk is szolt. (Simon* 376) Éppezért az iszlám vallásjogtudósok a legnagyobb komolysággal tárgyalták például az ún. „dzsinnházasságok” (munákaħatu ’l-ģinn) kérdését. Jogászai mérlegelések tárgya volt az is – tudósít erről Goldziher Ignác –, vajon e démonok jogképességgel rendelkeznek-e tulajdon (mulk) szerzésére. (Goldziher* 79)

³⁴ *Santarangel* 31. „Aether” – Nyx és Erebus fia (!) – az ókori görögök számára a legfelső, tiszta és finom léget, magát a Mennyet jelentette. A középkori alkímisták az „éter” szintelen, szúrós szagú folyadéknak tekintették. A 19. században bevezetett „éter” fogalom olyan szuperfinom anyagot jelölt, mely kitölti az egész univerzumot, és ennek rezgése a fény. E fogalmat a 20. században felváltotta az éterhez hasonló, szubatomi részecskék alkotta „vákuum”. Ez szupravezetőként olyan – mechanikai ellenállás nélküli, surlódásmentes közeget – „vákuumkontinuumot”/„pszímezőt” alkot, mely a világon minden dolog és jelenség között közvetít, és amelyben a mágneses momentummal rendelkező, elemi mágnesként is működő szubatomi örvények végtelen ideig fönmaradhatnak, illetve információt tárolhatnak. Egyes fizikusok feltevése szerint e sajátos „memóriatár” lenne az „Éter Szelleme” – azaz a „Fekete Démon”.

³⁵ *Struthers* 15 cf. *Biedermann* 316. Téves felfogást vallanak azok – mutat rá M. Cotterell –, akik minden intellektuális hajlamot nélkülöző vulgáris materialista szemlélettel csak „birtokolni, ellenőrizni, fogyasztani és elhasználni szeretnének”, ugyanis mindez „önmagát fenntartó tragédiát indít el, amelynek önkéntes résztvevői végül elkerülhetetlenül önmagukat semmisítik meg. Alapvetően tér el a szenvedés pozitív jellegzetességeitől. A szenvedés ugyanis bár fájdalmat okoz, de megtisztítja és felszabadítja a lelket. „Amikor fizetünk hibáinkért, szenvedünk... [...] A bolond, aki szeretné, ha mások fizetnének meg az ő hibáiért”, egyszerűen másoknak kedvez, hiszen az ő lelkük tisztulását segíti elő, miközben saját lelkét beszennyezi. A bölcs tehát... fizet saját hibáiért, ily módon szenved és tisztul meg lélekben. „Ebben rejlik... a hatás és ellenhatás egyetemes törvénye, amely minden rosszat jóra változtat.” (Cotterell 108-109)

³⁶ *Kássa* 57

³⁷ *Struthers* 15

³⁸ *Goethe* 149. A Faust szerzőjének még nem lehetett tudomása arról az írott jelekkel televesett kőlapról, melyet nemrég a brockeni fennsíkon találtak a Harz-hegységben. A kőlap hét sorban függőlegesen és ferdén álló vonalakkal van teleírva, ám ezek a jelek alig hasonlítanak az európai megalitikus korból ismert rúnákra; azoknál valószínűleg jóval régebbiek. A werningerode-i Harz Múzeum vezetője, H. Knappe a kő korát több tízezer évesre becsülte. (Bolyki 45) A brockeni fennsík valószínűleg ősi, mágikus szertartások színhelye lehetett, ahol feltehetően a Hold-ciklusokat is megfigyelhették, illetve lejegyezheték.

³⁹ *Daleth (Kolonics)* 288 cf. *Birtalan* 21

⁴⁰ *Vörösmarty* 123-124

⁴¹ *Partsch* 251

⁴² *Birtalan* 13

⁴³ Cf. *Tillier* 36, 42; *Lefebvre* 44

⁴⁴ A soproni „serfözők” talán nem is tudják, milyen ősi mezopotámiai hagyományokat elevenítettek fel, amikor mélybarna, éjsötét színű sörüknek a „Fekete Démon” nevet adták. Merthogy a sör, akár a kenyér a mindennapi és a kultikus életben egyaránt elengedhetetlen volt már a szubirok idején is. Ők – minden valószínűség szerint – a közeli Afrikában ismerték meg a sörkészítés titkát és fortélyait, ugyanis Szudán területén már i.e. 5 ezer körül fogyasztottak olyan sört, mely cirokból készült. (Márfi 42) Szubir nyelven a KAŠ névvel illették a sört, mely alapvetően gabona (árpa) alapanyagból készült. A szubir gabonatermés igen nagy – mintegy negyven (!) – százalékat használták sörfőzésre. (Márfi 46) A maradék részt

főleg kenyér készítésére használták fel, valamint hiánycikkéért (fa, fém, drágakő *etc.*) cserébe exportálták. Ugyanakkor – a hétköznapi szemléleten túl – a gabonából készült „fehér kenyér” az életet, a gabonából előállított „fekete sör” pedig a halált jelképezte szemükben. A fekete sör „beszédese” elnevezése – a KAŠ.ÚŠ.ŠA – mind a „fekete vér söre”, mind pedig a „halál söre” jelentést egyaránt hordozta. (Labat 67, 123) Ismeretes, hogy a fekete sör (KAŠ.GÍG) a legrégebb sörfajta volt Mezopotámiában, mely elsősorban a nemlélet asszociáló önkívület állapotának előidézése miatt lehetett – misztikus szellemi síkon – a „Fekete Démon” lényének, illetve lényegének szimbolikus kifejezője. (Labat 123, Márfi 47)

IRODALOMJEGYZÉK

Baines, John – Málek, Jaromír: *Az ókori Egyiptom atlasza.*

[Atlas of Ancient Egypt.] Ford. Udvarhelyi László. Budapest, 1992, Helikon Kiadó Kft.

Baldock, John: *Nők a Bibliában. Csodás születések, hőstettek, vérontás és féltékenység.*

[Women in the Bible.] Ford. Varga Judit. Budapest, 2007, Sziget Könyvkiadó.

Baráthosi-Balogh Benedek: *Szumírok, Szittyák, Óstúránok.*

Budapest, 2004, Kárpáti Ház.

Belfiore, Jean-Claude (ed.): *A görög és római mitológia lexikona.*

[Dictionnaire de Mythologie Grecque et Romaine.] Ford. Győrei Anita *et alii.* Debrecen, 2008, Saxum Kiadó Bt.

Berlitz, Charles: *Atlantisz. Az elsüllyedt kontinens titka.*

[Atlantis. The Eighth Continent.] Ford. Schalk Gyula. Budapest, 1991, Édesvíz Kiadó.

Bertram, Stephen: *Élet az ókori Mezopotámiában.*

[Handbook to Life in Ancient Mesopotamia.] Ford. Kmilesik Ágnes. Debrecen, s.a. [2003], Gold Book Kft.

Biedermann, Hans: *A mágikus művészetek zseblexikona. Az ókortól a 19. századig.*

[Handlexikon der Magischen Künste.] Ford. Viola József. Budapest, 1989, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Birtalan Eszter: *Lilith, istennő vagy démon? A Fekete Hold az asztrológiai gyakorlatban, szerepe a párkapcsolatban és a szexualitásban.*

Budapest, 2009, Tuan Kiadó.

Bíró Lajos: „Kerek Isten Fája...” *A magyar ősvallásról. s.l.* (Magyarország), 2001, (szerzői kiadás).

Bíró* Lajos (ed.): *Magyar ősmesék.*

Debrecen, 2007, Ogmiosz Bt.

Bognár László: *Az Aranykor tanítása.*

Budapest, 2004, Kárpátia Műhely Bt.

Bolberitz Pál: *Isten, ember, vallás a keresztény filozófiai gondolkodás tükrében.*

Budapest, s.a. [1982], Ecclesia Kiadó.

Bolyki Tamás: *A mitikus Aranykor története.*

Hihetetlen magazin.

Budapest, X. évf. (2010. március) 3. (101.) sz.

Boros Gábor (ed.): *Filozófia.*

Budapest, 2007, Akadémiai Kiadó.

Bratis, Zeus: *A Nagy Piramis egy világtérkép.*

Budapest, 2008, Ad Librum Kft.

Bryson, Bill: *Majdnem minden rövid története.*

[A Short History of Nearly Everything.]

Ford. Erdeős Zsuzsanna.

Budapest, 2006, Akkord Kiadó.

BunyevácZ Zsuzsa: *A Szent Grál üzenete. Az eltitkolt magyar vonatkozások.*

Pécs, 2007, Alexandra Kiadó.

BunyevácZ* Zsuzsa: *Az Új Világrend tízparancsolata avagy a Szent Grál elrablása?*

Pécs, 2009, Alexandra Kiadó.

Burenhult, Göran (ed.): *Az emberiség képes története. A múlt emberei. Az emberiség eredetének és fejlődésének története.*

[The Illustrated History of Humankind People of the Past.] Ford. Kordos László és Bácskay Erzsébet.

Budapest, 2007, Kossuth Kiadó.

Chapman, Allan: *Istenek az égen. Csillagászat, vallás és kultúra az ókortól a reneszánszig.*

[Gods in the Sky.] Ford. Tamás Gábor.

Debrecen, s.a. [2001], Gold Book Kft.

Clark, Grahame: *A világ őstörténete.*

[World Prehistory.] Ford. Sárkány Mihály.

Budapest, 1975, Gondolat Kiadó.

- Cotterell, Maurice: Kelta krónikák. A Szent Grál valódi története.*
[The Celtic Chronicles.] Ford. Tamás Gábor.
Debrecen, s.a. [2006], Gold Book Kft.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I-VI. Pest, 1862-1874, Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdász.*
- Csepregi Márta (ed.): Finnugor kalauz.*
Budapest, 1998, Panoráma.
- Csillagszemű juhász meséje. In: s.n. 777magyar népmese.*
Budapest, 1995, Videoton Kiadó.
- Daleth, Yliaster – (Kolonics István): Demonomicon. Démonológiai enciklopédia és gyakorlati kézikönyv.*
Budapest, 2009, Tuan Kiadó.
- David, Rosalie: Vallás és mágia az ókori Egyiptomban.*
[Religion and Magic in Ancient Egypt.]
Ford. Kmilcsik Ágnes.
Debrecen, s.a. [2002], Gold Book Kft.
- Davies, Paul: God and the New Physics.*
New York, 1987, Penguin.
- Deimel, Anton: Sumir nyelvtan nyelvtani gyakorlatokkal.*
[Sumerische Grammatik mit Übungsstücken.]
Ford. Imre Kálmán és Marton Veronika.
Miskolc, 1998, Miskolci Bölcsész Egyesület.
- Diószegi Vilmos (ed.): Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII-XIX. századi művekből.*
Budapest, 1978, Gondolat Kiadó.
- Dodson, Aidan: Hieroglif írás az ókori Egyiptomban.*
[The Hieroglyphs of Ancient Egypt.]
Ford. Varga Edith és Endreffy Kata.
Budapest, 2005, Officina '96 Kiadó.
- Dömötör Tekla (ed.): Magyar Néprajz. Népszokás, néphit, népi vallásosság. VII.*
Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó.
- Dömötör* Tekla: A magyar nép hiedelemvilága.*
Budapest, 1981, Corvina Kiadó.
- Dudichné Vendl Mária – Koch Sándor: A drágakövek.*
Budapest, 1935, Királyi Magyar Természettudományi Társulat.
- Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története. I-II-III.*
[Histoire des croyances et des idées religieuses.]
Ford. Saly Noémi.
Budapest, 1994-1996, Osiris-Századvég.
- Eliade*, Mircea: Képek és jelképek.*
[Images et symboles.] Ford. Kamocsay Ildikó.
Budapest, 1997, Európa Könyvkiadó.
- Farkas Attila Márton: Filozófia előtti filozófia: Szimbolikus gondolkodás az ókori Egyiptomban.*
Budapest, 2003, Typotex Kiadó.
- Fehér Márta (ed.): A teremtés. Filozófiatörténeti tanulmányok.*
Budapest, 1996, Áron Kiadó.
- Filep László: A tudományok királynője. A matematika fejlődése.*
Nyíregyháza, 1997, Bessenyei Kiadó.
- Filep László – Bereznai Gyula: A számírás története.*
Budapest, 1982, Gondolat Kiadó.
- Fodor István (ed.): A világ nyelvei.*
Budapest, 2000, Akadémiai Kiadó.
- Francev J. P. (ed.): Világtörténet.*
[Vszemirnaja isztorija.]
Ford. Auer Kálmán és Siklósi Mihály.
Budapest, 1962, Kossuth Könyvkiadó.
- Friedenthal, Richard: Leonardo.*
[Leonardo.] Ford. G. Beke Margit.
Budapest, 1974, Gondolat Kiadó.
- Gamow, George: The Creation of the Universe.*
New York, 1963, Viking Press.
- Goethe, Johann W.: Faust.*
[Faust. /Goethes Sämtliche Werke.]
Ford. Jékely Zoltán és Kálnoky László.
Budapest, 1964, Európa Könyvkiadó.
- Goetz, Philip W. (ed.): The New Encyclopaedia Britannica. Vol. 7.*
Chicago, 1990, Encyclopedia Britannica, Inc.
- Goldziher Ignác: Mítosz a hébereknél és történelmi fejlődése. Mitológiai és vallástörténeti tanulmányok.*
[Der Mythos bei den Hebräern.] Ford. Szegedi János.
Budapest, 2003, Kairosz Kiadó.
- Goldziher* Ignác: Előadások az iszlámról.*
[Vorlesungen über den Islam.] Ford. Kőrös László.
Budapest, 2008, Katalizátor Könyvkiadó.
- Göschel, Hans (ed.): Meyers Neues Lexikon. Band 8.*
Leipzig, 1974, VEB Bibliographisches Institut.
- Götz László: Keleten kél a Nap. Kultúránk a történelmi ősidőkből. II.*
Budapest, 1994, Püski Kiadó Kft.
- Graves, Robert: A görög mítoszok. I-II.*
[The Greek Myths.] Ford. Szíjgyártó László.
Budapest, 1970, Európa Könyvkiadó.
- Graves, Robert – Patai, Raphael: Héber mítoszok. A genesis könyve.*
[Hebrew Myths. The Book of Genesis.]
Ford. Terényi István.
Szeged, s.a. [1963], Szukits Könyvkiadó.

MEZOPOTÁMIA

- Gróf Anita: A hajad mondja meg, ki vagy. Mit árul el rólunk a hajszínünk? Vasárnapi Észak.*
Miskolc, XII. évf. (2009. szeptember 13.) 36. sz.
- Guillemot, Michel (ed.) – Blumel, Bethsabée: Szimbólumok lexikona.*
[Petit Larousse Des Symboles.] Ford. Sóvágó Katalin.
Budapest, 2009, Saxum Kiadó.
- Gyárfás Ágnes: Tur-án népének nyelvén.*
Miskolc, 2004, Miskolci Bölcsész Egyesület Nagy Lajos Király Magánegyeteme.
- Haarmann, Harald: Letűnt népek lexikona. Az akkádoktól a vikingekig.*
[Lexikon der untergegangenen Völker. Von Akkader bis Zimbern.] Ford. Tarnói Judit.
Budapest, 2008, Corvina Kiadó.
- Hall, Cally: Drágakövek.*
[Gem Stones.] Ford. Balázs Lórántné.
Budapest, 1994, Panem-Grafo Kft.
- Harmatta János (ed.): Ókori Keleti Történeti Chrestomathia.*
Budapest, 1989, Tankönyvkiadó.
- Hésziodosz: Istenek születése. Munkák és napok.*
Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre.
Budapest, 1976, Magyar Helikon.
- Homérosz: Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények.*
Ford. Devecseri Gábor.
Budapest, 1993, Pantheon Kiadó.
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: Jelképtár.*
Budapest, 1994, Helikon Kiadó.
- Hornyák Lajos szóbeli közlése.*
Tokaj, 1965, Oral History.
- Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia.*
Pest, 1854, Hackenast Gusztáv kiadása.
- Ivanov, Vjacseszlav V.: Nyelv, mítosz, kultúra.*
[Jazik, mif, kultúra.] Ford. Kovács Zoltán és Orosz István.
Budapest, 1984, Gondolat Kiadó.
- A. Jászó Anna (ed.): A magyar nyelv könyve.*
Budapest, 1991, Trezor Kiadó.
- Joseph, Frank: Atlantisz túlélői és a világra gyakorolt hatásuk.*
[Survivors of Atlantis.] Ford. Bíró Blanka.
Debrecen, s.a. [2004], Gold Book Kft.
- Joseph*, Frank: Atlantisz és más elveszett világok. Új bizonyítékok ősi titkokra.*
[Atlantis and Other Lost Worlds.] Ford. Sóvágó Katalin.
Szekszárd, 2009, Sziget Könyvkiadó.
- Kandra Kabos: Magyar mitológia.*
Budapest, 2006, Magyar Ház Kft.
- Karig Sára (ed.): Kalevala.*
[Uuden Kalevalan kahdeskymmeneskolmas painos.] Ford. Nagy Kálmán.
Budapest, 1975, Magyar Helikon–Európa Kiadó.
- Kássa László: Tarot kisenciklopédia. Mítosz, Történet, Analógia, Praxis.*
Miskolc, s.a. (szerzői kiadás)
- Kecskés Pál: A bölcsélet története.*
Budapest, 1981, Szent István Társulat.
- Keiser, Helen: A nagy istennő városa. Uruk négyezer éve. Régészekkel a Tigris és Euphratész között.*
[Der Stadt der grossen Göttin. 4000 Jahre Uruk mit Archäologen zwischen Euphrat und Tigris.] Ford. Gergely Erzsébet.
Budapest, 1973, Gondolat Kiadó.
- Kemp, Barry: 100 hieroglifa. A világ egyiptomi szemmel.*
[100 Hieroglyphs: Think Like an Egyptian.] Ford. Árokszállás Zoltán.
Budapest, s.a. [2005], Corvina Kiadó.
- Kerényi Károly: Görög mitológia.*
[Die Mythologie der Griechen.] Ford. Kerényi Grácia.
Budapest, 1977, Gondolat Kiadó.
- Klíma, Josef: Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufrátesz mentén.*
[Lidé Mezopotámie.] Ford. Ágh András.
Budapest, 1983, Gondolat Kiadó.
- Knight, Christopher – Lomas, Robert: A múlt üzenete. Az özönvizet átvészelő őskori technológia.*
[Uriel's Machine.] Ford. Békési József.
Debrecen, s.a. [1999], Gold Book Kft.
- Komoróczy Géza: A sumerek. Az akkádok. In: Bodrogi Tibor et alii: Mitológiai ábécé.*
Budapest, 1973, Gondolat Kiadó.
- Komoróczy* Géza (ed.): Gilgames. Agyagtáblák üzenete.*
Ford. Rákos Sándor.
Budapest, 1974, Európa Könyvkiadó.
- Komoróczy** Géza: A šumer irodalmi hagyomány.*
Budapest, 1979, Magvető Könyvkiadó.
- Kovács Sándor: Filozófiai aforizmák.*
Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis, Tomus III.
Miskolc, 1993, Miskolci Bölcsész Egyesület Nagy Lajos Király Magánegyeteme.
- Korán Al-Qur'ánu 'l-Karîm.*
Al-Qâhira, 1970, Al-Ġâmi'c'u 'l-Azhar.
- Kouřimský, Jiří: Ásványok és kőzetek képes enciklopédiája.*
Budapest, 1998, Új Ex Libris Könyvkiadó.
- Kósa László (ed.): A magyarságtudomány kézikönyve.*
Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó.

- Kuhrt, Amélie: Az ókori Közel-Kelet.*
[The Ancient Near East.] Ford. Mohay Gergely.
Piliscsaba, 2008, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Labat, René: Manuel d'Épigraphie Akkadienne. Signes, Syllabaire, Idéogrammes.*
Paris, 1948, Imprimeire Nationale.
- Law, Stephen: Filozófia.*
[Eyewitness Companions Philosophy.]
Ford. Erdeős Zsuzsanna.
Budapest, 2008, M-ÉRTÉK Kiadó Kft.
- Lefebvre, Clotilde (ed.): Párizs.*
[Paris.] Ford. Havas Lujza et alii.
Budapest, 1998, Park Könyvkiadó.
- Leick, Gwendolyn: Mezopotámia. A városok evolúciója.*
[Mesopotamia: the Invention of the City.]
Ford. Orémuszné Kertész Tímea.
Debrecen, s.a. [2001], Gold Book Kft.
- Levy, Joel: Atlantisz és más elveszett civilizációk atlasza. Atlantisz, Lemuria, Mu és más ősi kultúrák felfedezése.*
[The Atlas of Atlantis and other Lost civilizations. Discover the history and wisdom of Atlantis, Lemuria, Mu and other ancient civilizations.]
Ford. Vági Ákos és Vági Balázs.
Budapest, 2008, Kossuth Kiadó.
- Lépő Zoltán: Szkíta örökség. Történelem és szellemiség.*
Budapest, 2008, Farkas Lőrinc Imre Kiadó.
- Lugalzaggisi felirata. In: Deimel, Anton: Sumir nyelvtan.*
[Sumerische Grammatik mit Übungsstücken.]
Ford. Imre Kálmán és Marton Veronika.
Miskolc, 1998, Miskolci Bölcsész Egyesület.
- Mac Cana, Proinsias: Kelta mitológia.*
[Celtic Mythology.] Ford. Boreczky Elemér.
Budapest, 1993, Corvina Kiadó.
- Mannoni, Pierre: A félelem.*
[La peur.] Ford. Martonyi Éva.
Budapest, 1991, Akadémiai Kiadó.
- Marton Veronika: A sumír kultúra története.*
Miskolc, 1998, Miskolci Bölcsész Egyesület.
- Marton* Veronika: Az ékírás története.*
Győr, 2005, Matrona.
- Matz, Klaus-Jürgen: Ki mikor uralkodott, kormányzott. Uralkodói táblák a világtörténelemhez.*
[Wer regierte wanne Regententabellen zur Weltgeschichte.]
Ford. Hulley Orsolya és Pálinkás Mihály.
Budapest, 1994, Springer Hungarica Kiadó.
- Márfi Attila: „Hadd hajtsam fel a sör áradó tavát, múltatni akarok, hej, múltatni akarok!” Intuitív és profán jegyzetek az ókori folyam menti civilizációk sörkultúrájáról.*
In: Katona Csaba (ed.): „Izsom a sört, szívem mámorban fürdik.” Epizódok a sörgyártás és sörfogyasztás történetéből.
Miskolc, 2009, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának kiadványa.
- Móczár István: A minószi Atlantisz rejtélye. Gondolatok Krétáról.*
Debrecen, 2004, Budapest-Print Kft.
- Mulroy, Kevin (ed.): Képes világtörténet.*
[Visual History of the World.]
Ford. Berényi Gábor et alii.
Budapest, 2007, Geographia Kiadó.
- Nanovszky György (ed.): Nyelvrokonaink.*
Budapest, 2000, Teleki László Alapítvány.
- Netton, Ian R.: Al-Fârâbî and His School.*
London, New York, 1992, Routledge.
- Norrey, Peter (ed.): The Birth of 1.*
(Terry Jones filmje) London, 2005, BBC.
- Nyíri Tamás: A filozófia gondolkodás fejlődése.*
Budapest, 1991, Szent István Társulat.
- Oates, Joan: Babilon.*
[Babilon.] Ford. Valló Gábor.
Budapest, s.a. [1979], General Press Kiadó.
- Oates, David – Oates, Joan: A civilizáció hajnala.*
[The Rise of Civilization.] Ford. Puskás Ildikó.
Budapest, 1983, Helikon Kiadó.
- Oertwig, Siegfried: Elsüllyedt városok. Kirándulás a régészet birodalmába.*
[Gang durch versunkene Städte. Ein Ausflug ins Reich der Archäologie.] Ford. Borzsák István.
Budapest, 1963, Gondolat Kiadó.
- Partsch, Susanna: Klimt élete és művészete.*
[Klimt Leben und Werk.] Ford. Tandori Dezső.
Budapest, 1992, Dunakönyv Kiadó.
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I.*
Budapest, 1899, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat.
- Petz Vilmos (ed.): Ókori lexikon. I-IV.*
Budapest, 1985 [1902-1904], Könyvtérképesítő Vállalat.
- Pirvácsi István: Boszorkányok könyve.*
Budapest, 2006, Noran.
- Postgate, Nicholas: Az első birodalmak.*
[The First Empire.] Ford. Háklár Noémi.
Budapest, 1985, Helikon Kiadó.
- Potok, Chaim: Vándorlások. A zsidó nép története.*
[Wanderings – History of the Jews.] Ford. Béresi Csilla és Steiger Kornél.
Budapest, 2008, Ulpius-ház Könyvkiadó.
- Puskásné Párdy Jolán: Abakusz. A számjegyek kialakulásának története. s.l.a.n.*

MEZOPOTÁMIA

Rákos Sándor (ed.): *Gilgames. Agyagtáblák üzenete.*
Budapest, 2004, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány.

Roaf, Michael: *A mezopotámiai világ atlasza. Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria.*
[The Cultural Atlas of the World. Mesopotamia and the Ancient Near East.] Ford. Dezső Tamás.
Budapest, 1998, Helikon Kiadó – Magyar Könyvklub.

Rohl, David M.: *Az elveszett testamentum. Az Éden kertjétől a fogságig – a Biblia népének ötezer éves történelme.*
[The Lost Testament. From Eden to Exile: The Five-Thousand-Year History of the People of the Bible.]
Ford. Tamás Gábor.
Debrecen, s.a. [2002], Gold Book Kft.

Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások.*
Budapest, 1925, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.

Sain Márton: *Nincs királyi út! Matematikatörténet.*
Budapest, 2006, Akadémiai Kiadó.

Salamon Anikó: *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.*
Budapest, 1987, Helikon Kiadó.

Salamon* Konrád (ed.): *Világtörténet.*
Budapest, 2006, Akadémiai Kiadó.

Santarcangeli, Paolo: *A betűk mágiája vagyis hortulus litterarum.*
[Hortulus litterarum ossia Magia delle Lettere.]
Ford. Lator László.
Budapest, 1971, Európa Könyvkiadó.

Sarkady János (ed.): *Görög vallás – Görög istenek.*
Budapest, 1974, Gondolat Kiadó.

Saunders, Nicholas J.: *Állatszellemelek.*
[Animal Spirits.] Ford. Endreffy Kata.
Budapest, 1996, Helikon Kiadó – Magyar Könyvklub.

Schneider, L. Wolf: *Városok Urtól Utópiáig.*
[Überall ist Babilon. Die Stadt des Menschen von Ur bis Utopia.] Ford. Tadeschi Mária.
Budapest, 1973, Gondolat Kiadó.

Schoch, Robert M. – McNally, Robert A.: *A világ piramisainak rejtélye. A piramisok eredete az ókori Egyiptomból az ősi Amerikáig.*
[Voyages of the Pyramid Builders.] Ford. Tamás Gábor.
Debrecen, s.a. [2003], Gold Book Kft.

Schumann, Walter: *Drágakő Biblia.*
[Edelsteine und Schmucksteine.] Ford. Oberfrank Ferenc.
Budapest, s.a., Köország-Glória Kiadó.

Simon Róbert: *Iszlám kulturális lexikon.*
Budapest, 2009, Corvina Kiadó.

Simon* Róbert: *A Korán világa.*
Budapest, 1987, Helikon Kiadó.

Sitchin, Zecharia: *A tizenkettedik bolygó.*
[The 12Th Planet.] Ford. Deborah N. Schwartz.
Budapest, 1996, Édesvíz Kiadó.

Sitchin*, Zecharia: *Az istenek városai.*
[The 12Th Planet.] Ford. Deborah N. Schwartz.
Budapest, 1996, Édesvíz Kiadó.

Sípos Erzsébet: *Kultúrák kialakulása Mezopotámiában és a Kárpát-medencében. Dél-mezopotámiai városok.*
Lakitelek, 2005, Antológia Kiadó.

Solymossy Sándor: *A „vasorrú bába” és mitikus rokonai. Válogatott tanulmányok.*
Budapest, 1991, Akadémiai Kiadó.

Struthers, Jane: *Sorsok könyve.*
[The Book of Destinies.]
Ford. Rindó Klára és Szabados Tamás.
Budapest, 1998, Officina Nova.

Szabó György: *Mediterrán mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon.*
Budapest, 1973, Kriterion Könyvkiadó.

Szent Biblia Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szentírás.
Ford. Károli Gáspár. s.l.a., Bibliatársulat.

Székely József (ed.): *Latin mondások. Bölcsességek a mindennapokról.*
Debrecen, 2008, Pro-Book Könyvkiadó.

Szűcs István: *Selyemsárhajó. Művelődéstörténeti tanulmányok.*
Kolozsvár, 1999, Erdélyi Híradó Lap- és Könyvkiadó.

Szuhay-Havas Ervin: *Meglepetések enciklopédiája.*
Kisújszállás, s.a., Szalay Könyvkiadó.

Temesvári Gabilla K.: *Mitikus állatok.*
Budapest, 2005, BioTer Bt.

Tillier, Alan (ed.): *Útitárs – Párizs.*
[Eyewitness Travel Guides – Paris.]
Ford. Dunai Katalin et alii.
Budapest, 2003, Panemex Kft. – Grafo Kft.

Tokarev, Szergej A. (ed.): *Mitológiai enciklopédia. I-II.*
[Mifi narodov mira.] Ford. Bárány György et alii.
Budapest, 1998, Gondolat Kiadó.

Tótfalusi István: *Idegen idézetek szótára.*
Budapest, 1998, Anno Kiadó.

Varga Domokos: *Ős Napkelet. Az írott történelem kezdetei.*
Budapest, 1973, Móra Ferenc Könyvkiadó.

Varga* Zsigmond: *Az ősmagyar mitológia szumir és uralaltáji öröksége.*
San Francisco. 1956, Hídfő Baráti Kör.

Várkonyi Nándor: *Szíriai oszlopai.*
Budapest, 1972, Magvető Könyvkiadó.

Voigt Vilmos (ed.): *A magyar folklór.*
Budapest, 1998, Osiris Kiadó.

Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde.*
Budapest, 1991, Editorg Kiadó.

Vurm, Bohumil: *Európa titkos története (Atlantisztól – napjainkig).*
[Tajné Dějiny Evropy.] Ford. Barna Ottilia.
s.l.a. [1998], Sziget Könyvkiadó Bt.

Wartofsky, Marx W.: *A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai. Bevezetés a tudományfilozófiába.*
[Conceptual Foundations of Scientific Thought. An Introduction to the Philosophy of Science.]
Ford. Vámos Pál és Békés András.
Budapest, 1977, Gondolat Kiadó.

Wass Albert: *Válogatott magyar mondák és népmesék.*
Pomáz, 2002, Kráter Műhely Egyesület.

West, John A.: *The Serpent in the Sky.*
New York, 1979, Harper and Row.

Wilson, Hilary: *A hieroglifák rejtélye.*
[Understanding Hieroglyphs.] Ford. Erdő Orsolya.
Debrecen, s.a. [2000], Gold Book Kft.

Wittmann Viktória (ed.): *Borlegendák a Szépasszony-völgyben.*

Helyben vagyunk. Helyi érdekű információs magazin.
Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád.
Budapest, XIII. évf. (2009. szeptember 24.) 58. sz.

Wood, Michael: *Az első civilizációk nyomában.*
[In Search of the First Civilizations.]
Ford. Bódogh-Szabó Pál.
Pécs, 2006, Alexandra Kiadó.

Zaicz Gábor (ed.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.*
Budapest, 2006, TINTA Könyvkiadó.

Zamarovský, Vojtech: *Istenek és hősök a görög-római mondavilágban.*
[Bohové a hrdinové antických báji.] Ford. Falvay Alfréd.
Budapest, 1994, Háttér Kiadó.

Záhonyi András: *Ősi titkok nyomában. Archaikus jelek, írásemlékek és csillagmitológiai megközelítésük.*
Miskolc, 2005, Miskolci Bölcsész Egyesület.

Lilith Istennő
Iraq Kr. e. 2300
(Internet)

Anahita Istennő
Irán Kr. e. 500
(Internet)

Astarte Istennő
Izrael Kr. e. 1900
(Internet)